

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÕPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

ENSV

Riiklik Avalik
Raamatukogu

SP - 5130

SEITSMESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1923

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1923

XVII AASTAKÄIK

№ 2

Lilli Suburgi surma puhul.

8. veebruari hommikul lahkus siit ilmast Valgas 82. aasta kõrges vanaduses kirjanik ja ärkamisaja agar tegelane Lilli (Caroline) Suburg, Koidula, Jakobsoni ja Veske kaastegelane. Rahu leidis temaga rahutu ja otsiv inimene, võitlushimuline, anderikas, aga tihti riius iseenesega ja kaasaeglastega ka just oma saatusliku elukäigu tagajärjel.

Lilli Suburg sündis 20. juulil 1841 Uue-Vändra Rõusa mõisas, kus tema isa Toomas Suburg aidameheks oli. Toomas Suburg oli lihtne talumees, muidugi üks erksamatest ja ettevõtjamatest. Ema Eva oli elava loomuga inimene, kellelt tütar peaaesjalikult vist oma anderikkuse päris. Varsti kolis vana Toomas Suburg Vana-Vändra mõisa, kus ta esiti hopmaniks, pärast mõisarentnikuks oli. Vana-Vändra omanikud v. Ditmarid olid tuntud vabameelsed mehed, keda tihtilugu nimetatakse Rosenplänteri ja Jannseni tegevuse juures. Ditmaritel oli ligikaudu Lilli Suburgi vanune tütar, kellele koolipreili koju võeti. Rentniku andeline tütar sai siis mõisaomaniku tütre seltsiliseks ja kaasõppijaks. Et see asjalugu tol ajal kõige parem tee oli lapse saksastamiseks, tohiks igatühel selge olla, pealegi kui elava loomuga ema, kelles teatav auahnus ei puudunud, seda tol ajal igapidi hea meelega nägi, et tütrest peenikene saksa preili välja tuli. Pärast, kui lapsed vanemaks said, viidi Lilli Pärnu kõrgemasse tütarlastekooli, kus ta pea omavanuse Lydia Jannseniga (Koidulaga) ühes õppis. Lapsed läksid oma iseloomu poolest nii lahku, et nad ilalgi headeks sõpradeks ei saanud. Lilli Suburg seletab seda asjalugu küll sellega, et Koidulal teatud pahe lapsena (kleptomaania) küljes olnud, mispärast vanemad temale läbikäimise Jannseni tütreaga ära keelanud. Kuid vististi ei seisnud vahe mitte ainult selles, vaid ka laste

perekondade vahel. Jannsen, kes muidugi Vändras köstri kohal olles mõisarentniku Suburgiga tuttav, oli varaliselt Suburgide kõrval ikkagi vaene rott, nii Vändras kui ka Pärnus, ja vististi oli siin ühel pool varandus, teisel pool vaene anderikkus võistlemas, nagu see tihti on. Nende ridade kirjutaja isa oli Eva Suburgiga üsna kaunis ligidalt sugulane, meie perekonnad elasid vaevalt versta 3—4 teineteisest eemal, aga sugulaselist läbikäimist ei olnud meie vahel iialgi, sest kui minu isa veel vaene käsitöeline oli, siis olid Suburgid rikkad mõisarentnikud ja karjamõisa omanikud. Pärast pöördus küll asi: Suburgid jäid vaeseks ja minu isa sai jõukaks, kuid ligemale ei viinud seegi meid, sest Suburgide majapidamine lagunes sellel ajal ja iseenesega riius olev perekond läks laiali. Kui Jannsen juba Tartus paremal järjel oli, siis käinud Koidula kord Vändras ja ka Suburgide juures. Lilli Suburgi ütluse järel ole ta aga siis väga uhke, sahisenud siidis ja ei ole siis ka muidugi mitte kõige paremaid tundmusi Suburgide juures järele jätnud.

Pärnu saksa tütarlastekooli lõpetas Lilli väga heade tagajärgedega ja naiskooliõpetaja eksamiga. Temal oli nõu veel edasi õppida nõndanimetatud „suure eksami jaoks“, mis tänasele gümnaasiumi täie kursuse lõpetamisele oleks vastanud, kuid raske haigus, mille all ta palju kannatas, tegi tema õppimisele lõpu. Ta jäi koju ja hakkas seal oma teisi õdesid ja kaht venda õpetama, mis teda kooliõpetaja kutsele lähemale viis.

Kooli lõpetamise järele võis ütelda, et Lilli Suburg täiesti oma hariduskäigu järele ära oli saksastatud. Oma esimeses, kuulsaks saanud jutus „Liinas“ jutustab ta seda ise, sest „Liina“ algkuju ei ole keegi muu kui Lilli Suburg ise, muidugi idealiseeritult ja lõpul oma noorpõlve armastusega, Jaaniga kokku viidud, nagu seda jutt nõuab, nagu see aga tõele ei vasta.

Kuid mitte ainult saksakeelne ja -meelne hariduskäik ei saksastanud Lillit. Veel enam. Tema lapsepõlve elu mõisniku majas ja kooselamine mõisniku tütreaga tegi veel rohkem. See tõstis tema nõudmised ja aated elu vastu niisama kõrgele nagu tema seltsilisel. Pärastine elu ja perekonna jõukuse allamäge minek ei vastanud aga kaugeltki enam nendele nõuetele. Ja sealt tõusis konflikt eluga, pettumus ja rahulolematus, millest Lilli ka siis enam lahti ei jõudnud saada, kui ta Jakobsoni mõjul väliselt sakslaste vastaseks ja eesti naisõiguslaste eestvõitlejaks oli muutunud. Meie võime jälgi sellest meelsu-

sest ka Lilli Suburgi kirjatöödest igalt poolt leida. Niihästi jutus „Liina“ kui ka pärastises „Maarja ja Eeva’s“ liigub jututegelaste elu ja sekeldus ainult pidust pidusse. Pidude aranžeerimine, ehted, riided, kõned, tantsud jne. võtavad suure osa jutustusest oma alla. Pea kuskil ei esine inimesed oma igapäevases töös ja talituses. See kõik tunnistab, et siin meie saksa oma-aegse ülemkihi naisterahvaste mõttekäigust ja muretust elust mõõdupuud on võetud, millele aga autori pärastine elu sugugi ei vastanud.

Lilli Suburg.

Kui C. R. Jakobson 1873 Vändrassa tuli, esiti valla-kirjutajaks oma venna Friedrichi asemel, kelle ametisse-kinnitamisele selle-aegne kihelkonna-kohtunik takistusi tegi, pärast päris kirjutajaks jäi ja Kurgja talu omandas, siis puutus ta muidugi varsti ka Suburgi perekonnaga Wald-burgis kokku. Lilli Suburgi oma tunnistuse järele on see tema elu pöördepunktiks saanud. Juba ennemini läbivilk-satanud eesti rahvusline tunne murrab nüüd täiesti läbi ja Jakobsoni õhutusel kirjutab L. Suburg nüüd oma „Liina“, mis eesti tütarlapse saksameelset kasvatust ja vabastamist

selle mõju alt kirjeldab. Raamat sünnitas L. Suburgile palju sekeldusi tema endistes tutvuse-ringkondades, tekitas vaidlusi saksa lehtede ja „Sakala“ vahel. „Liinat“ kui „hirmsat kihutuskirja“ peeti sakste poolt Jakobsoni enese tööks, ainult Lilli Suburgi varjunime all. Raamat tõlgiti isegi soome keelde, elas Eestis enam kui ühe trüki läbi ja tõi autorile korraga eesti rahvuslistes ringkondades laialise tutvuse. See tagajärg ei olenenud mitte niipalju kirjaniku puhtkirjanduslisest talendist — selles suhtes on „Liina“ ikkagi nõrk töö — vaid palju enam äratas tähelepanemist raamatu poliitiline külg, sest tema kuulutas, et eesti rahvuslisest liikumisest ka eesti naisterahvas hakkas osa võtma. Selles suhtes sai Lilli Suburg teerajajaks.

Aastal 1879 hakkas Lilli Suburg Jakobsoni õhutusel (1878. a. saadik ilmus ka juba „Sakala“) vana Jannseni päranduse „Pärnu Postimehe“ toimetajaks. Et toimetaja ise Väandras elas ja ainult kaks korda nädalas käiva postiga Pärnuga ühenduses oli, siis sünnitas see toimetus temale palju tuskat. Sagedasti võeti lehte palad üles, mis Suburgile sugugi ei meeldinud, ja ka tema oma kirjutused ei olnud tundmata „parandajate“ eest kindlustatud. L. Suburg ise ütleb selle oma toimetusetöö kohta oma eluloo-kirjelduses „Postimehe“ albumis 1907: „Viletsamat põdemisaega, niihästi kirjaviisi kui sisu poolest, ei ole leht mitte enam läbi teinud, kui 1879. aastal Lilli Suburgi kirjutamisel ja Lorenzsonni vastutamise all.“ Sellepärast ütles L. Suburg enese toimetajast veel selsamal aastal lahti.

Aastal 1880 kolis L. Suburg isatalust, kus asjad halvasti hakkasid minema, ühes oma kasutütrega Pärnu ja asutas seal tütarlastekooli. Selle kasutütre oli ta juba lapse ema surma järele mõne päeva vanuselt oma juurde võtnud ja teda suure armastusega kasvatanud ning koolitanud. Oma tütarlastekoolis tarvitas L. Suburg eesti keelt võõraste keelte õpetamise juures, nõudis tööliste lastele usuõpetamise andmist emakeeles ja sattus selle läbi, nagu ta ise ütleb, põlguse alla, ja seda isegi osa eesti lastevanemate juures. Olid ju meie linnad tol ajal veel täiesti saksa poliitilise ja kultuurilise mõju all, nii et suur osa linna eesti soost kodanikkudest sellest aru ei saanud, et emakeele õpetus tarvilik on.

Tarvastu meeste — Henno, P. Ainsoni ja teiste soovil kolis siis Suburg oma kooliga Viljandisse, kus enam Eesti vaimu oli, kus Jakobson juba oma „Sakalaga“ ka linnas teed oli murdnud. Kool tõusis siin peagi õitsvale järjele.

Kuid ka siin ei jäänud võitlused tulemata. Aastal 1888 hakkas Lilli Suburg siin perekonnalehte „Lindat“ välja andma, kus ta Eesti naisõiguslaste eestvõtjaks sai. See äratas vastasel pool meelepaha ja kui L. Suburg eluletõusnud karskuseseltsile „Vabadusele“ oma koolimajas kooskäimist lubas, siis tõusis vaen suureks ja ulatus ka vene inspektorite ette. Et L. Suburgil, nagu paljudel enne-veneaegsetel kooliõpetajatel, küllalt vene keele tundmist ei olnud, laskis ta oma kasutütre ja kaastöölise neiu A. Wiegandi, kellel täieõigusline uue aja õpetaja tunnistus oli, koolijuhatajaks kinnitada ja töötas edasi. Kuid varsti läks kasutütar mehele, L. Suburg likvideeris oma kooli ja kolis väimehe, tuntud põllumehe J. Lammase juurde Hoomulisse elama. „Linda“ andis ta juba enne edasi H. Prantsule, kes lehe Pärnu viis.

L. Suburgi koolitöö kandis head vilja. See oli esimene kõrgem tütarlastekool, kus kahekordse — vene ja saksa surve all eesti vaim valitses. Palju isamaalist äratust on iseäranis Viljandimaa naisterahvad, kes peaasjalikult selles koolis käisid, sealt koju viinud — taludesse ja linnamajadesse.

Ka Hoomulis Egeril elades ja vananedes katsus Lilli Suburg veel ajaga ühes sammuda ja kirjatööd teha. Ta kirjutas seal elades pikema jutu „Linda, rahva tütar“, kus ta peaaegu ümberpööratud rada sammus kui „Liinas“. Siin katsus ta näidata, kuidas haritud noor naisterahvas talusse noorele peremehele kaasaks saab ja seal haritud perekonnalelu maksma pannes talupojalise tuimuse ja tooruse all peab kannatama.

Ka siin kiusas autorit veel taga tema saksa seisuline kasvatus. Eluviis, nagu see tema ideaal oli, ei lasknud ennast uue aja talus ei aineliselt ega vaimliselt läbi viia. See viis vanakese vastolusse talu vanadega, keda ta siis jutus katsus vitsutada.

Vaheajal oli Lilli Suburg aga juba vanaks saanud, enam ja enam ajaloosse läinud, kust tema teenused rohkem hakkasid välja paistma ja isiklikud hõõrumised unnesid. Selle kõrval oli Eesti elu üldise edenemisega ka eesti naisterahvas edenenu, kes oma esimest eestvõitlejat hindama hakkas.

Lilli Suburgi 70. sünnipäeva pühitsemise pani Tartu Naisselts Dr. Raamoti talus Tartu lähedal Sahkapuul toime. Lilli Suburg oli selleks päevaks ise Sahkapuule toodud. See päev oli vanakesele suureks aupäevaks. Onnesoovid ilmusid laialt, ka Eesti Kirjanduse Seltsi poolt auaadress.

Lilli Suburg, kes siamaale palju halba, palju kiusu ja tüli oli kannatanud, tundis esimest korda oma elutöö laialist, ülemaalist tunnustamist. See kaldas üle vanakese eluõhtu ja lepitasku teda, niisama kui pärastine 80-a. sünnipäev, elu ja saatusega.

Lilli Suburg oli üks neist haruldastest ärkamisaja tegelastest, kes ühiste püüdumiste tagajärgi nii suuresti nägi valmivat, kuni Eesti riikliku iseseisvuseni. Nagu pikk ja õnnelik unenägu oli see elu. Ja kui Eesti riik juba oma esimestel aastatel tänulikult mees pidasku neid, kes tema rajamise eeltööd olid teinud ja ka Lilli Suburgile pensiooni määras, nii et ta vanaduses mureta võis elada, mitte armuandidest, vaid oma teenustest, siis tõrjus see viimase elukibeduse vanakese hingest välja. Ja õnnelikult, võime meie oletada, uinus ta üle paremasse elusse, langes nagu valminud vilu puust.

Olgu Väandra kodumuld sulle kerge! Vähemalt surmas oled sa sinna tagasi saanud, millest sa poole eluaga asjata ilutsesid ja unistasid. ¹⁾

A. Jüngensteiu.

Suusõnalise ajaloolise traditsiooni iseloomust ja suusõnaline ajalooline traditsioon rootsi-aegseist ajaloolisist isikuist.

I.

Suusõnalise ajaloolise traditsiooni kogumine on meile võrdlemisi uus töö-ala, sest kindla eeskava järele on ajaloolist traditsiooni püütud koguda peajasjalikult ainult viimastel aastatel.

Tõsi küll, ei või ju salata, et üsna palju ajaloo uurimiseks tarvilikku ainet, ja nimelt ajaloolisi rahva mälestusi, sisaldavad rikkalikud Dr. Jakob Hurt'i ²⁾ ja prof. M.

1) Lilli Suburg oli arvamisest, nagu oleks perekonna „Waldburg“ mingisuguste intriigide tagajärgel tema nõdraksjäänud isalt välja petetud, mis aga sugugi tõelisele asjade seisukorrale ei vastanud. Ja Waldburgi isakoha tagasisaamine — see oli tema alaline unistus ja lootus Pärnus ja Viljandis elades. A. J.

2) 1906. a. sisaldasid Hurti kogud: 45000 rahvalaulu, 10000 muinasjuttu, 52000 vanasõna, 40000 mõistatust, 10000 teadet ebausust. Prof. Andersoni teadmise järele on Hurti kogu 84000 lhk. suur.

J. Eisen'i¹⁾ vanavara - kogud. Peasjalikult huvitavad ajaloolast Dr. Jakob Hurt'i ja M. Eisen'i kogudes muidugi muinasjutud, kus nii mõndagi ainet ajaloolistest sündmustest, lahingukohtadest, peljupaikadest, sissisõjast, ajaloolistest isikutest jne. võib leida.

Ajaloolisi mälestusi sisaldavad ka mitmed ajakirja „Inlandi“ aastakäigud, Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud ja Õpetatud Eesti Seltsi toimetused (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft).

Iseäranis tänuväärt töö on ära teinud Läänemaa ja saarte elanikkude muinasjuttude avaldamisega C. Russwurm²⁾. Russwurm on ikka katsunud ära tähendada juttude allika, see on, kust, missuguselt rahvuselt, kas eestlastelt, rootslastelt või sakslastelt, jutt on saadud. Nii siis on Russwurmi teosed muinasjuttude algupära jälgimisel silmapaistvaks hõlbustuseks. Ka see on tähtis, et Russwurm võrdluskohti teistest allikatest jne. toob.

Möödapääsmatud on ajalooliste rahvamälestuste jälgimisel ka „Kalevipoja“ looja K r e u t z w a l d i „Eesti ennemuistsed jutud“, kus kohalikkude juttude hulgas leidub aineid rootsi sõjapealiku Pontus de la Gardie ja endiste Palmi mõisa omanikkude Pahlenite üle.

Vaikides ei saa mööda minna ka M. J. Eisen'i poolt kokkuseatud ja toimetatud väljaannetest, nagu „Esiivanemate varandus“, „Endise põlve pärandus“, „Eesti kohalikud muinasjutud“ jne. Ja just Eiseni poolt trükki toimetatud muinasjuttude kogudes on aineid, mis puudutavad Rootsi aega, nagu Kaarel XII.³⁾

Tähtsa töö ajaloolise traditsiooni alalhoidmise mõttes on teinud ka agar Eesti ajaloo-harrastaja, muinasmälestuste uurija ning muinasmälestuste üle teadete koguja

1) Prof. M. J. Eisen'i enese ütlemise järele sisaldab tema kogu 54000 lehekülge mitmesugust vanavara.

2) C. Russwurm on avaldanud muinasjutte jne. „Inlandis“. Nime-tamisväärt on iseäranis C. Russwurmi teos „Sagen aus Hapsal, der Wiek, Ösel und Runö“. Reval, 1869, ja sama autori väga hoolikalt toimetatud teos Eestimaa ranna- ja saarterootslastest „Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehtlands und auf Runö“. Reval 1855. Mööda minna ei või ka tema teosest „Das Schloss zu Hapsal in der Vergangenheit und Gegenwart“. Reval, 1877. See raamat sisaldab Haapsalu kohta käivaid teateid ka muinasjuttudest. Olgu siin täielikkuse mõttes nimetatud ka tema varem teos Haapsalu ja selle ümbruse muinasjuttudest: „Sagen aus Hapsal und der Umgegend. Erste Sammlung.“ Reval, 1856.

3) Sissidest jne. kõneleb sama autori (ilmunud varjunime all Nooli-Aleksander) Koerakoonlased ehk peninuki rahvas. Jurjevis, 1899.

Jaan Jung. Ta on avaldanud kodumaa ajaloo, folkloori jne. üle seeria kirjutusi nime all „Kodumaalt“; selles seerias leidub rahva mälestusi Viljandi-, Pärnu- ja Järva- maalt.¹⁾

Iseäranis väärtuslik on J. Jungi „Muinasaja teadus eestlaste maalt“²⁾, mis rikkalikult rahva mälestusi vana- dest sõjateedest: meistri (kuningameistri), Rootsi ja Vene sõjateedest, maalinnadest, lahingupaikadest, sõja-aegsetest peljupaikadest, katkudest jne. sisaldab.

Saksakeelsetest väljaannetest peab ajaloolise tradit- siooni sisaldamise pärast mainima Fr. Bienemann jun. „Livländisches Sagenbuch“.³⁾ Kõiki allikaid ja kogusid ära märkida on võimatu. Kui arvesse võtta kõikides mainitud kogudes ja väljaannetes avaldatud suusõnalist traditsiooni, siis näeme, et see sisu pooldest vanemasse aega kuulub, riivates Eesti muistset vabadusaega; puudu- tades osalt ordu-aegagi, viib ta läbi Rootsi aja Vene aega.

Et ained hilisematest aegadest puuduvad, selle põh- juseks on muidugi see, et sääraseid ei ole katsutud koguda, ja veel see, et ei ole nende korjamisele kindla eeskavaga asutud.

Üleskutse süstemaatiliseks rahva suusõnalise tradit- siooni kogumiseks on välja töötatud Villem Reiman'i poolt ja Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimkonna nimel Eesti Kirjanduses 1911. aastakäigus ilmunud. Selles kirju- tuses kutsuti üles saatma Villem Reimani kätte rahva suusõnalisi mälestusi sõdadest, nekrutite võtmisest vanemal ajal, pärisorjade põgenemisest, orja-aegsest läbikäimisest, kauplemisest, võõrastega kokkupuutumisest, teoorjusest, naisevõtmisest vanemal ajal, meeste ja naiste kodusest käsitööst, kodusest viina-ajamisest, kodu-õllest, joomisest, viinavooris käimisest, kohtupidamisest, peremeeste, pop- side ja sulaste vahekorra, vabainimestest orjuseajal, priinimede panemisest, väljarändamisest jne. Nagu sellest eeskavast näha, koguti peale ajalooliste mälestuste ka

1) J. Jung, Kodumaalt nr. 7: Sakala maa ja Villandi lossi ja linna aja loust. Tartus 1878, ja Kodumaalt nr. 8 ja 9: Nurmegunde maa ja Põltsamaa lossi ja linna aja loust. Järvamaa ja Paide lossi ja linna aja loust. Tartus, 1879.

2) Peaasjalikult selle teose teine anne (Jurjevits 1898) ja peale tema surma ilmunud kolmas anne (Tallinnas 1910).

3) Ilmunud Tallinnas 1897. Selles on ka allikad ära tähendatud, kust jutud saadud, kuid autor ei ole iga kord rahvuse nimetamisel mitte täppis.

Ajaloolist suusõnalist traditsiooni sisaldavad ka mitmed rahva- laulude kogud, nagu H. Neus, Estnische Volkslieder.

etnograafilist ainet. — Kui palju sellel üleskutsel tagajärge on olnud, ei ole mulle teada.

Kui Eesti iseseisvaks sai ja tööle uued ning suuremad võimalused tulid, siis seadis Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimkond 1920. a. kevadel kokku uue instruksiooni rahva suusõnaliste mälestuste kogumiseks. Revideeriti 1911. a. üleskutset, täiendati seda mõnesuguste lisapunktidega. Selle instruksiooni järele oli kavatsatud koguda rahva mälestusi vanematest aegadest kuni uuema ajani. Nii vanemast kui ka uuemast ajast sooviti saada rahva mälestusi kohalikkudest õpetajatest, mõisnikkudest ja ametnikkudest. Arvesse olid võetud rahva teated ka talude ja külade hävitamisest, talupoegade mässudest, vene usu tulekust, lahkuskudest ja 1905. a. liikumisest. Instruksiooni kokkuseadmisel peeti silmas iseäranis ärkamise- ja venestuse-aega. Järjekult võidi 1920. a. rahva suusõnaliste mälestuste korjamist laiemalt kavatseda kui 1911. a., mil meil veel Vene võim maksev oli. Kuid ka nüüd ei ole veel palju ära tehtud. Põhjusi ma siin puudutama ei hakka, nimetaksin ainult seda, et peapõhjuseks ainelise jõu ja töötajate puudumine on olnud.¹⁾

II.

Suusõnalise traditsiooni tähtsus rahva vaimuelu, ilma-vaate jne. tundmaõppimisel on vastuvaidlemata suur.

Traditsioonis avaldus rahva hing, tema vaimline olemus. Siin ilmutas rahvas oma suhtumised, arusaamised, vaated looduse, ümbruse ja kaasinimeste kohta; siin kõneles ta ajaloolistest sündmustest: lahingust, näljast, katkust, siin avaldusid ka rahva eetilised vaated ja esteetiline väljenduseviis jne. Traditsioon võib sisaldada ka rahva poliitilist ja sotsiaalset arusaamist ja ideaalisid.

Et traditsioonis leidub nii palju rahva vaimlisest olemusest, on ta tähelepanemine möödapääsmatu iga-sugusel uurimisel, mil tegu rahva vaimuelu arenemisega, nii ka ajaloolisel.

Kui ka ajaloolast huvitab rahva muinasusk, ebausukombed jne., ei tee ta siiski enesele selle uurimist eri-üles-

1) Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimkonna stipendiaadina käis üliõpilane neiu S. Pruuden 1920. a. Läänemaa ranna-äärsetes kihelkondades Hanilas, Varblas ja Karusel. S. Pruudeni poolt kogutud ained puudutavad peaaesjalikult ohvri-, nõiakivisid, hiie-asemeid, kalmukohti, maalinnade paiku jne., kuna teateid sõdadest, ajaloolistest isikutest jne. korjaja väliem on saanud.

andeks, vaid ootab siin teistelt teaduseharudelt valmis uurimisvilja. Selle eest on ajaloolasel aga otsekohesem luvi nende rahvamälestuste vastu, mis on seotud ajalooliste sündmustega, ajalooliste isikutega ja rahva vaimlise kui ka majandusliku elu valgustamisega.

Rahva suusõnalist traditsiooni ajaloolisest uurimisest seisukohast silmas pidades võime seal mõnesuguseid liigitusi teha.

Kui rahva mälestusi varematest ajaloolistest sündmustest, nii näit. sõdadest, näljast ning katkust ja ajaloolistest isikutest võrrelda nende rahvamälestustega, mis üks või teine rahva hulka kuuluv isik ise näinud või kuulnud, siis märkame, et mälestuste ja teadete objektiivsus ja tõele vastavus viimasel korral suurem on kui esimesel.

Rahva mälestustes vanematest aegadest kaotab ajalooline fakt, kas sündmus või ajalooline isik oma reaalsed jooned, saab peaaegu tundmatuks, nii et teinekord õige raske on kindlaks teha, missugusest sündmusest, juhtumisest või ajaloolisest isikust traditsioon jutustab. Harilikult läheb alles õige hoolika juurdlemise ja võrdlemise abil korda selgeks teha, missugusest sündmusest jne. rahva mälestus vestab. Neil juhtumistel aga, kui 80—90-aastane vanake oma mälestuse järele jutustab sellest, kuis mõisad talumaade osasid metsa alla võtsid, karistamisest mõisas või teo-orjusust, kõneleb ta sellest, mis ise näinud või oma isalt kuulnud. Järjekult võime siis ka vanade inimeste mälestusi isiklikust elust enam uskuda kui rahvamälestusi sündmustest, mis aastasadade eest on olnud. Muidugi on ka siin kriitika tarvilik, — vana inimene võib üht või teist sündmust segi ajada. Harilikult palju vigu tehakse aja kindlaksmääramisel. Ka on võimalik, et tähelepanekud on vildakult tehtud.

Kuid sellegi pärast on rahva mälestustel hilisematest aegadest ajaloo-uurimise seisukohast kaugelt suurem allikaväärtus kui neil mälestustel, mis kaugemasse aega ulatuvad. Pikal kestusel, minnes ühe põlve mälestustest teise põlve mälestustesse, on need mälestused oma esialgselt kujust ja sisust palju kaotanud. Juttudes vanemast ajast on siis lisasid hilisemast ajast ja hilisematest sündmustest. Ka armastab rahvajutt, nagu muugi rahva loometegevus, šabloone; kõik, mis väljaspool harilikku, s. o. silmapaistvate ajalooliste isikute teod, seletatakse maagiliste jõududega, või nende jõududega ühenduses olemisega, või sellega, et üks või teine ajalooline suurisik on ise hiid olnud. Sagedasti laseb rahva mälestus ka linnasid seitse aastat

piirata ja piirajaid end purjus härja jne. müüridele saatmisega petta.

Mälestuselõng võib ise õige kaugele minevikku tagasi viia. Õige udusel viisil juhatab ta meid vahel koguni muistsesse Eesti vabaduse-aega. Iseäranis kaugele minevikku ulatuvad on rahva mälestused maalinnadest ja sõja-aegsetest peljupaikadest. Nii jutustasid muhulased Holzmayer'ile, et nende esiisad sõjavanema juhatusel linnavalli, s. o. Linnuse maalinna, kaitsnud, kuhu nad vaenu algusel naised ja lapsed varju viinud ja kuhu nad ka ise taganenud, kui avalikus lahingus enam ei suutnud vastu panna. Nii teatasid nad ka, et Linnuse olla ehitatud vaenuliste vanemate vastu, „kui veel mitte saksu maal ei olnud“¹⁾.

Ka rahvalaulude sisu võib üsna karvapealt nimetada vanade eestlaste sõjariistu²⁾.

Tihedam ja ehk ka selgem on rahva mälestuses säilinud hilisem aeg, iseäranis Rootsi aeg, kus rahva mälestusesse mõned ajaloolised isikud, nagu Pontus ja Jacob de la Gardie, on püsima jäänud.

Ordu, Rootsi aega, iseäranis Rootsi aja lõppu osutavad rahva mälestused ka sõdadest, lahingupaikadest, peljupaikadest soodes ja rabades; mõned viimastest võivad ehk hämaral viisil veel kaugemalegi viia; iseäranis rikkalik on rahva mälestus sissidest, koerakoonlastest, peninukkidest, pargi- või pardiajajatest, s. o. sõdade või sõdadele järgnevatel aegadel võõrsilt tulnud röövlitest; üsna palju on rahva mälestusi ka katkust, iseäranis katkust a. 1710 ja 1711. a.

Iga kord ei juhata rahvajutt muidugi mitte lahingupaika ja linnamäge õigesti kätte. Säärastel juhtumistel on arheoloogiline uurimus sunnitud oma uurimismetoodidega nende andmete najal, mis kohal leida, kindlaks tegema, kas rahva mälestuse teated tõele vastavad või ei. Uurimus on nii mõnegi traditsiooniteate ümber lükanud, kuid nii mõnigi teade on ka püsima jäänud.

Iseäranis palju teateid rahva mälestuse najal sisaldab J. Jungi „Muinasaja teadus eestlaste maalt“ vanadest kalmukohtadest, katkukalmudest. Muidugi peab arheoloogiline uurimus katsuma selgeks teha, kas teated kalmukohtadest õiged ja kas katkukalmed on ainult katku ajal tarvitusel olnud või on neisse pikemate aegade jooksul maetud, siis kas on rahva mälestus kalmu koha üldse õigesti näidanud.

1) Holzmayer, Das Kriegswesen der alten Oeseler, lk. 44.

2) H. Neus, Estnische Volkslieder, lhk. 131, 133—134 j. t.

Iseäranis hea meelega kõneleb rahvas kirikute asutamisest, kuid kaugelt suuremal hulgal kordadel on meil ikka tegu rahva fantaasiaga, mil vähe tõepõhja all.

Samasuguse fantaasiaga on meil tegu, kui rahvas kirikute, paikade: külade, talude jne. nimesid seletab. Ja ainult harukorral on nime seletus õige. Korra seletab rahvas, et Koeru kirik metsas haukuvatest koertest, korra jälle, et koirohust nime saanud. Sama lugu on ka teiste nimedega.

Võrdlemisi suurema tagajärjega mälestab rahvas sügavates matsades, soodes jne. leiduvaid sõja-aegseid peljupaiku. Tarvis on siin rahvateateid kokkukõllasse viia teiste allikate teadetega, nagu kroonikatega, kus ka on palju teateid sõdadest ja vahel peidupaikadestki.

Terve rida kroonikaid jutustab sõdadest 16. aastasaja teisel poolel ja 17. aastasaja esimesil aastakümneil. Napiamad teated on olemas kroonikates 17. aastasaja keskel olnud Rootsi-Poola ja Rootsi-Vene sõjast.

Võrdlemisi detailne on Põhja sõja aegsetest peidupaikadest jutustamisel kroonik Christian Kelch oma Liivimaa ajaloo (Liefländische Historia) 6 osas, mis Continuation'i nime all tuttav.¹⁾

Mets, soo ja raba oli sõjaajal talupoja kindlus, sinna viis ta naised, lapsed, sinna läks ise ja sinna katsus ta ka oma vara viia.

Kui venelased 1700. a. peale Narva piiramise algust Virumaa idapoolsetes kihelkondades rüüstasid, põletasid ja riisusid, põgenesid talupojad osalt metsa, osalt sügavamalt maasse²⁾.

Ka kroonik Kelchi poolt kokkuseatud Viru-Jaagupi kirikuraamat³⁾ teab metsapõgenemisest. Nii jutustab Kelch 1704. aastast:

„Ma pidin selle aasta algusel Lehtse kõrtsi juures väga halvasti ja viletsalt läbi ajama ja suure vaevaga oma ametit hävitatud kirikus ja nii haledasti hävitatud koguduse seas toimetama, kelle liikmetest suuremal osal korter viletsates koobastes oli.“⁴⁾

1) Christian Kelch, Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. Nach der Originalhandschrift zum Druck gegeben. Mit Vorwort, Nachweisen und Personenregister versehen von Johannes Lossius. Dorpat 1875.

2) Kelch, Continuation, lhk. 145.

3) Das Kirchen-Buch zu St. Jacob. Ära trükitud Johannes Lossluse poolt toimetatud Christian Kelch'i Kroonika Continuationi kaasas.

4) Kelch, Kirchen-Buch zu St. Jacob (Continuation) lhk. 591.

Venelased ei anna maale enam rahu. Kelchi järele oli rahva viletsus Jaagupis 1704. a. juuni-, juuli- ja augusti-kuus väga suur, palju tapeti ära või piinati tulega või muul viisil surnuks. Palju noori ja vanu viidi Venemaale vangi. Kelch käis ise salaja oma koguduse juures, peab jutlusi kirikutes, külades, metsades, missuguseid paiku, nagu Kelch ütleb, kõige kindlamateks peeti.¹⁾

Samuti hädaohtlik oli ka 1705. a.²⁾ Vähe parem oli selles maaosas 1706. ja 1707. a. Pärastpoole muutus asi halvemaks.

Kui tõetruult kõlavad nii mõnegi rahvajutu sõnad peidupaikadest, kui neid võrrelda Kelchi jutustustega.

Silmapaistev on see, et rahva tähelepanu, iseäranis veel kaugemas minevikus, on ajalooliste sündmuste jälgimisel sihitud olnud peaaesjalikult sõdade, katkude, nälja, viljaikalduse peale, kuna sotsiaalpoliitilised keerdküsimused rahva arusaamisele võrdlemisi võõramaks on jäänud. Kuid koguni puudutamata ei ole seegi ala. Öieti laiali lagunenud rahva mälestuses „vanast heast Rootsi ajast“ peegeldub rahva poliitiline igatsus, ja kui kaugemale tohiksime minna, siis võiksime sedagi konstateerida, et rahvas oma mälestustega ja unistustega „vanast heast Rootsi ajast“ on sidunud oma sotsiaalse arusaamise ja ideoloogia.

Rootsi võimu Vene ja Saksa võimust paremaks pidamise peapõhjuseks oli ikkagi see, et rahvas Rootsi valitsuses ja kuningates nägi tugevat kaitset aadliklassi surve vastu ja Rootsi valitsuse püüet aadli omavoli maksude, orjuste pealepanemisel ja rahva üle kohtumõistmisel piirata ning kitsendada. Naiivne järelokaja rahva sotsiaalsest arusaamisest leidub ka neis muinasjuttudes, kus mingisugune maagiline jõud talismanliku karbikesega jne. kehva talupoja rendimaksimisel abiks on, kehva talupoja rikkaks ja mõisniku seesama talismanlik karbিকে õnnetuks teeb.

Nii siis on suusõnalise ajaloolise traditsiooni ala kaunis avar ja ulatuv. Nagu juba nimetatud, on tarvis vahet teha vanemast ajast pärit oleva ajaloolise traditsiooni ja vanainimeste isiklikkude mälestuste, nõnda-ütelda suusõnaliste memuaaride vahel. Esimene sisaldab palju fantaasiast, rahva luulevõimust, kuna teises ülekaalus on reaalne moment. Esimene iseloomustab rahva arusaamist ajaloolistest sündmustest ja isikutest, teine aga peaaesjalikult mälestusi elujuhtumistest, orjustest mõisa põllul,

1) Kelch, Kirchen-Buch zu St. Jacob (Continuation) lhk. 591—592.
2) Kelch, Kirchen-Buch zu St. Jacob (Continuation), lhk. 592.

karistustest, mõisa- ja vallarahva vahekorrast, vooriskäimistest linnades ja Lätimaal, lätlaste vooriskäimistest meie maa linnades, nagu Pärnus, kokkupõrgetest Eesti vooriskäijate ja Läti vooriskäijate vahel jne.

Muidugi ei tohi arvata, et mälestustel vanematest aegadest täiesti reaalne alus puudub, ja nagu juba nimeetatud, on rahva mälestustel vanemast ajast sagedasti palju reaalseid jooni, iseäranis neil, mis jutustavad sõja-aegsetest peljupaikadest, katkukalmudest, sõjateedest; ei puudu ka reaalseid jooni rahva traditsioonis sõjaaegadel võõrsilt tulnud röövsalkadest, koerakoonlastest, peninukkidest, pardi- ja pargiajajatest jne.

Iseäranis tähtis on, kui me võiksime hukkumise eest päästa vanainimeste isiklikka elumälestusi. Nähtavasti on mälestus vanemast ajast enam-vähem päästetud seni ilmunud muinasjuttude, rahvalaulude jne. kogude ning korjanduste läbi, ja palju on Dr. Hurt'i ja M. J. Eisen'i kogudes kokkukorjatult hävimise eest kaitstud, kuid mälestused 19. aastasaja keskelt ja teiselt poolelt on hädaohus. Kui neid nüüd ei korjata, siis kaovad nad jäädavalt.

Andmeid 19. aastasaja keske ja teise poole kohta võib veel ehk küll leiduda isiklikkudes ülestähendustes, kirjavahetuses ja memuaarides, kildusid ja riismeid leidub ka külanovelles jne., kuid kõik see on enam-vähem katkendiline ja ei ole kuigi ulatuv.

Mis iseäranis tähtis, on see, et meie vana ilm, metsaküla ühes metsaküla vaimuga ja metsaküla kangelaste ning tüüpidega välja sureb. Metsakülades püsis veel kauemat aega see vana Eesti, ja seda metsakülade vaimlist interjöörü oleks pidanud katsuma päästa. Häme metsaküla ja metsaküla idüll, kõigi oma pahedega ja paremustega, eksisteerib Aleksis Kivi „Seitsmes vennas“ ja „Nõmme kingseppades“ edasi. Meil on moraliseeriv külanovell ja romaan vesise targutamisega külaelu realismist, naturalismist ja romantismist mööda hiilinud. On elu kardetud, ei ole siis ka elu nähtud.

Pidud setu laulikute, torupilli-mängijatega on ainult osakesed sellest vana Eesti interjöörist ja nad ei suuda kuigi täielikult vana aega esile nõiduda. Ja olles ainult killukesed vanast Eestist, mõjuvad nad harilikult keskpärase moodsa eesti inimese peale kui kurioosumid, kuna geniaalse inimese loometegevus meid sellest hädaohust oleks päästnud.

(Järgneb.)

H. Sepp.

Läti Hendriku kroonika kriitika.

Aeg, kuhu kuuluvad vahelekiilundid.

Korjuste kuhjamine.

Aja sündmused, vaimline ümbrus, õhkkond, milles liigub kirjanik, kajastuvad tahtmata tema kirjades, teostes. See on nii nüüd, see oli nii vanasti, nagu tähendime seda eelmisel puhul Läti Hendriku kroonikast. Muistsed kirjan-
duslised teosed on muinasjäänuste, fossiilide ehk kivindite sarnased, mis kannavad edasi meie ajani muinasilmeid, muljudes õhkkondade mõjul sademetesse oma luukere jäljed, määrastest jälgedest ja sademetest meie võime uuesti rekonstrueerida nii looma kui tema-aegse õhkkonna.

See kirjandusliste teoste kajastuseomadus annabki meile võimaluse teatavat kirja teatavasse ajajärku asetada, kuigi teost tahetakse sihiliselt mahutada mõnda teise ajajärku.

Kroonika algataja, piiskopp Alberti surmaga — a. 1229 — kadus Läti Hendriku kroonika algkirja võimus kaitsja, nihkus elulavalt ära algkroonika peakangelane piiskopp Albert ning asus asemele võimu enda kätte ahnitseja ja piiskoppide võimu suruja — rüütlite ordu. Kadedä silmaga vaatas ordu algkroonika ülistusi piiskopile: ordu püüd oli näidata, et Liivis peategelasena oli õieti mõõga- resp. rüütliteordu. Ühtlasi oli ordu tähtsamatest mured-
dest kõigi abinõudega näidata, et nii piiskopp Albertilt kui tema järeltulijatelt tõstetud süüdistused ordu vastu aluseta on!

Viimase otstarbe taotlemiseks ei valinud ordu abinõusid, takistades kõigi lubatud ning lubamata võtetega oma halva kuulsuse laialdumist üle Liivi piiride. Nii saatis ordu a. 1231 oma agendid isegi Hollandisse, et seal tabada pärismaalast Eestist-Liivist, kes oli teel Rooma paavsti juurde kaebustega ordu peale — ning tõi tagasi vägi-
valdselt käskjala, läkitatud Eestile sõbraliselt Balduin'ilt Alna'st, paavsti legaadilt Liivis! (Seraphim, op. cit.). Sõnu-
mite saatmine paavstile Rooma ning nende takistamine etendab ordu ja piiskopi vahelises ägedas võitluses üldse tähtsat osa. Riia peapiiskopi Friedrichi orduvastasest kaebekirjast sept. 1305 loeme muude ordu väärtegade hulgas järgmist (Rutenberg I, lk. 286): „Riiast paavsti juurde Rooma saadetud käskjalgu on ordu-
mehed teel vägistanud, neid kas ise maha tapnud või teiste läbi ära hukata lasknud...“ See kõneleb selget

keelt ordu meetodidest sõnumete kõrvaletimetamises, mis ordule ebasoodsad näisid! ¹⁾)

Need kaebused tulid kõige ennemini ning kõige oht-ramalt Eesti alalt nii eestlaste kui ka daanlaste poolt, kes eestlasi toetasid võitluses saksa ülevõimu vastu. Et need kaebused just Eesti alalt tulid, näitab asjaolu, et paavst Mutina (Moodena) piiskopi revidendiks peasjalikult just Eesti alale läkitas kindlate juhtnõudega ordu võimu piira-miseks ja Rooma kiriku kaitse laiendamiseks Eesti alal, ja seda kohe peale Eesti suurt vabaduseliikumist a. 1222 — 1224, mis oli ühtlasi äge mäss saksa ordu ja kaupmeeste vastu. Revident Vilhelm toimetab kareda käega ordu vastu, osalt ka daanlaste vastu, ning seadis eestlastest kohtunikud (Virusse).

Kõige vihasemaks mõõgaordu vaenlaseks, ühtlasi kõige suuremaks eestlaste-kurelaste sõbraks tuleb pidada 1224. (?) — 1238. aastani Balduini Alnast. Tema, Flandriast Alna kloostri pärit, oli kõige ligem sõber Daani kardinalile Ottole, olles selle pihtiisaks.²⁾ Nähta-vasti käis ta juba varemalt Eestis, nagu seda aimata laseb Läti Hendriku kroonikas mainitud „Valelegaat“. Päriselt asus ta Liivisse varsti peale piiskopp Alberti surma (a. 1229), paavsti ülesandel kardinal Otto nimetusel, kus ta tuli Riia uue piiskopi valimise puhul tekkinud sekeldusi õiendama.

See Balduin saab Baltias olles pärismaalaste eest-kostjaks ja vägevaks kaitsjaks, sellega aga ka ordumeeste viha-aluseks. Kuni meie ajani ei ole jätnud Balti ajaloo-lased tõrvamast seda auväärt meest. Seraphim loeb teda (op. cit. lk. 89) „zu den gefährlichsten Feinden Livlands“. Brandis,³⁾ Eestimaa rüütelkonna sekretär, kes oma väikese vaimuga katsub ordumehi suureks teha, nimetab Balduini „kuradi legaadiks“.

Balduin saadab kirju ja käskjalgu paavsti juurde ägedamate süüdistustega ordu vastu. Imelikul viisil leidis Balduin mõjusalt toetust paavstilt Gregorius IX. Paavst tänab Balduini erilises kaunikeelses bullas tema osavõt-likkuse eest pärismaalaste saatusest.

1) Teine piiskopi kaebus sisaldab (Rutenberg, op. cit.): „Dass sie alle Wege, auf denen man von Riga nach Rom gelangen könne, besetzt hielten u. bewachen liessen.“

2) See mees on väär, et mõni eesti ajaloolane temale eriuuri-mise pühendaks; sakslased on teda ilga mustanud.

3) Moritz Brandis, Chronik, kirjutatud 16. aastasaja lõpul (1598. — 1602. a.).

Siinkohal ei huvita meid üksikud kaebekirjad ordu süüdistamisega, meil oli tarvis vaid näidata, millal algasid ordumehed täie hooga oma süüdistuste kõrvaldamist — tarvitades oma kasvavat võimu Liivis, abinõusid mitte valides vastaste ning nende süüdistuste hävitamiseks.

Nagu vahelekiilundi A₁ puhul tähendime, leidus seal corpus delicti — asitõendus, mis seda vahelekiilundit laseb pidada hilisema aja sepitsuseks. Selle juures näis meile surnukehade kuhjamine sündmusena, mis mitte ei olenenud asjaoludest, vaid võõraskehana tundus jutustuse keskel. Kust ning mis ajast on pärit „surnukehade, korjuste kuhjamine“ ?!

* * *

Sakslased olid kogunud ristiõjaks saarlaste vastu 20.000-lise sõjaväe ning sundinud jaanuaril 1227 saarlased alla. Niisugune suur vägi ei lähe kergesti koost: „soldateska“ on igal ajal kardetav. Kuid sel suurel väel võib-olla olid algusest saadik peale Saaremaa võitmise veel teised ülesanded. Saaremaalt tagasi jõudnud, asub vägi Daani alluvuses oleva Tallinna kantsi võtma; kants võetaksegi ära ning Daani piiskopid ja ülemused peavad oma kolid koristama Daani. Jultunud toiming daani maa-ala kallal oli seda kergem, et 1227. a. suvel Daani kuningas Bornhövede all sakslastelt rängasti oli löödud. Kuid see Balti sakslaste sõjaväe tegu, Tallinna kantsi okupeerimine õigusevastaselt, pani arusaadavalt Daani ja ta sõbrad kihama. Eriti pani Balduin Alnast kõik rattad käima, et Tallinnat daanlastele ja eestlastele tagasi sobitada. Paavsti vägeva abiga sai Balduin asjad nii kaugemale, et Volkvin, sakslaste väe-ülem, nõus oli Tallinnast lahkuma. Kuid soldateska ei võtnud oma ülemuse sõna kuulda; tõuseb mäss ta vastu: nad pistavad Volkvini pogrissi (a. 1230) ning algavad Tallinnas hirmsat rüüstamist. Koledama verepulma toimetavad nad Tallinna Toompeal Daani daanlastest ja eestlastest vasallide keskel. Eesti ja daani soost vasallid tapetakse maha, ning surnukehadest tehakse hunnik, püramiid; püramiidi otsa asetatakse istukile vasallide eestvõtja surnukeha. Toompeal lasti seista korjuste püramiid, takistades omakseid surnuid matmast, — rahva jälestuseks. Linnas rüüstasid saksa sõjaväelised rüütlid koledamini, riisudes kodanikke ning loomi ja välja pressides neilt raha ning väärtasju üle 16.000 hõbemarga väärtuses 1).

1) Seraphim op. cit. ja Nottbeck u. Neumann, Reval.

Jalk ning jultunud tegu Toompeal käis küll omal ajal kui kõmuateade üle maa ning üle piiri. Balduin tegi kõik, et sündmustest teade paavsti juurde pääsis. Võibolla on selle sündmuse teatega käskjalg, kelle saksa rüütlid a. 1231 Hollandis kinni püüdsid ning vägivaldselt tagasi tõid, et sõnum ei pääseks paavsti juurde — enne kui rüütlid ise teda endale soodsas kujus paavstile ette kannaksid. Määrases vaimus ordumehed paavstile sündmust Toompeal kirjeldasid, võime osaltki aimata Brandis'e kirjutusest, kus see mees asju pea peale pöördes katsub näidata, et Daanile alluvad eestlased, eesti rikkad vasallid „vaeseid“ rõhunud ning sakslasi appi kutsunud, et saksa all seda kergem elada!

Brandis ¹⁾ kujutab nii, nagu oleksid eestlased heal meelal Daani alt vabaks püüdnud, et sattuda Saksa ordu valitsuse alla: „wie sie eine leichtere und lindere Dienstbarkeit unter dem Orden als unter den Dänen gehabt“, ütleb Brandis järvalastest. Järvalased saanud ka harjulasi ja virulasi oma mõtteosalisteks „mit Einbildung, dass, wo sie dem Bischof zu Riga und Orden würden zufallen, ihr Beschwer und Elend sich bald in Linderung und in ein besseres verkehren würde“.

Et eestlased sakslaste vastu mässama hakanud, olnud kõik „kuradi legaadi“ Balduini töö. „Wie er aber auf der Reise vermerkte, dass viel der reichen Ehsten, die unter der Dänischen Regierung fast ihren frei und Mutwillen gehabt, die Armen ihres Gefallens zu unterdrücken und auszusaugen, unter des Ordens Herrschaft aber ein solches nicht beginnen durfften... richtete unter den Ehsten eine Meuterei an, bewegte sie zu einem öffentlichen Aufruhr u. tat seines eigenen Gefallens den Meister u. die Ritterbrüder des Ordens, die zu Reval waren, wie im gleichen den ganzen Orden unter dem Schein habender päpstlicher Gewalt, in Bann. Darauf waren die Ehsten bald erhitzt, setzten dem Orden heftig zu und vermeinten sie als verbannte Leute ganz auszutilgen.“

Brandis segab asju teatavasti osalt teadmatuses, suurelt osalt teadmisega. Kuid siin on tal aluseks olnud mõni dokument, mille najale ta õige osavasti ajaloolise vassingu rakedanud rüütlite resp. ordumeeste kasuks ja daani ja eesti meeste kahjuks: ordumehed olid need ihaldatavad päästjad eestlastele (! ?), kes daanlaste küüsis kannatasid. Tõepoolest

1) Op. cit. lk. 114—115.

oli lugu ümberpöördukt: daanlased-eestlased hoidsid ühte saksa ordu ülekohtuse ja vägivaldse okupatsiooni puhul.

Nii siis jätkatakse L. H. kroonika teises osas alustatud ning järjekindlalt läbiviidud tendentsi, näidata, et daanlased eestlaste pearõhujad olid — ning eestlased mässu nii siin kui a. 1343 daanlaste vastu tõstsid, sakslasi appi kutsudes Daani ülekohtu vastu!? Miski ei ole ekslikum kui see kujutus. Nii 1219, 1230 kui ka 1343 hoidsid eestlased ja daanlased ühte ning olid ägedamad saksa võimu vastased¹⁾.

* * *

Just see surnukehade kuhjamise episood Tallinna Toompeal a. 1230, toimetatud balti-saksa ordumeestelt, ongi, mis kajastub vahelekiilundis A₁. Ordul oli tarvis näidata, et niisugused jäledad teod mitte ei ole ordu leidus, vaid pärismaalaste sõjakomme!²⁾ Kui raske oli kontrollida kirjalikke teateid, pealegi kui nad tulid meestelt, kelle käes võim, kes kõiki „kontrollijaid“ kergesti võisid teise ilma saata.

* * *

Laste röövimine ja tapmine.

Teise asitõendusena — corpus delicti — osutus meile „laste röövimise ja tapmiste lugu“ B₂, aga ka teistes vahelekiilundites, mis tundusid vahelekiilundites põhjendamata ning „võõrastavana“. Laste röövimise ja tapmise kirjeldus B₂ on nii jälk, nii tsüüniline-toores, et saksa ajaloolased tõlkijad (Hansen) on tõrkunud seda tõlkimast sõna-sõnalt ja Pabst on oma tõlkes pehmenanud algteksti. See episood käib meie tõlkes järgmiselt (B₂): „kuni nad need olid viinud peidupaikadesse metsades ja naised ning lapsed andsid nende kätte; aga ka nii ei vaigistunud lätlaste meel, — ei, nad võtsid, peale raha ja kõige vara äravõtmist, naistel ja lastel pea otsast, mis oli ainuke ülejäänud.“

Kust on pärit see laste ja naiste tapmine, röövimine ning vägistamine!?

* * *

1) Brevern (Stud. z. Gesch. Liv., Ehst.- u. Kurlands 1858), kes asju kainemalt käsitab, toonitab Eesti-Daani vasallide ühtehoidmist a. 1230 — verepulma puhul Toompeal.

2) Pärismaalaste mõne inetu sõjakomme omamist heidab ordule ette Riia peapilskopp mainitud kaebekirjas (haavatute tapmist) (Rutenberg, lk. 286).

Selles laste röövimises ning tapmises B₂ kajastub meie arvates väga hirmus episood Balti rüütlite tegudest, mille pärast üksi ordu Rutenbergiga „Verbrecherkolonie'ks“ kõige otsekoheasemal mõttes võib nimetada.

Kui Saksa ordu valitsuse all Balti mere äärsed maad kodusid ning a. 1260 ümber nälg juba oma nagu näitas, eriti neil mail, mis põllumajanduslikult mitte nii kõrgel ei seisnud kui Eesti, nii Slaavi-Preisid ja sameitide maal, tärkasid siin ja seal mässud ning mõnigi ordumees langes preislaste-slaavlaste ja sameitide salatapri all. Ordumehed katsusid end kindlustada niisuguste üllatuste vastu eriliste abinõudega. Nad pöördusid paavsti Aleksander IV poole,¹⁾ süüdistusega pärismaalaste vastu, ning palusid, et paavst volitaks neid pärismaalastelt „pante“ võtma, et neid kuritegude puhul ordu vastu võiks kasutada. Paavst Aleksander IV, ise tsüüniline ja toores ning rikutud elukommetega mees, mööndas ordule kõik, mida need soovisid, kui aga ordu temale raha muretses. Bullaga 21. jaanuarist 1260 andis ta ordule õiguse pärismaalastelt pante võtta. Paavst oli kirjutanud oma kirjas, „per captionem et retentionem pignorum“, s. t. „pantide võtmisega ja hoidmisega“ on ordul õigus pärismaalasi sundida rüütlkantide ehitamisele ja sõjakohustusele. Kuid sõna „pignorum“ on kahe mõtteline: ta tähendab pante, kuid ka väikesi lapsi (armastuse pante). See kahemõttelisus oli paavstil (Rutenbergi arvates) meelega loodud. Ordumehed võtsid „pignorum“ väikeste laste mõttes ning talitasid selle järele. Emade sülest riisusid rüütlid väikesed lapsed ning viisid need ordu lossidesse, kusjuures tõrkujad emad tihti ära hukati. Võib arvata, määrane meelega hädad langes pärismaalaste peale. Ahastusel ei olnud piiri. Ordumehed talitasid pärisrahva hävitamise sihis kavakindlalt. Voigt, vanematest Preisi ordu ajaloolastest, kes vaevalt midagi paha oma ordust tahab ütelda, kirjutab siiski sõna-sõnalt lasteröövi puhul²⁾: „Es ist freilich keine Klage des Elends, kein Wort der Verzweiflung des Volks aus jener Zeit zu uns herübergekommen, und es spricht keiner von den Flüchen der Väter und keine von den Thränen der Mütter: aber die Thaten sprechen, wo die Worte verhallt und die Stimmen der Unglücklichen verstummt sind.“ — „Tõsi, ei ole ühtki hädahüüdu, ühtki meelega hädad sõna tulnud rahvalt meile nendest aegadest ning ei kõnelegi keegi isade

1) Rutenberg I, lk. 170 j. j.

2) Rutenbergi järele.

needmistest-sajatamistest ega emade pisaratest: aga teod kõnelevad, kus sõnad on haihtunud ning kus on vaikinud õnnetute hääled.“

Arusaadav, et järele tegu lasterööv, mida nähtavasti toimetati kõigi pärismaalaste kallal, ajas rahvad meeletulekule mässule. Durbeni all said 1261 sakslased hirmsasti lüüa, kus eestlased, kurelased, sameidid, preisilased olid ühinenud kätetasuks sakslastele. Mässu lained ulatusid kuni Saaremaani.

Meie arvates kajastub see lasteröövi episood vahelekiilundeis, eriti B₂. Balti ordumehed võisid näidata, et nad pärismaalaste lapsi röövides ning nende emasid ühes väikeste lastega ära hukates toimetasid Lätis-Eestis tarvitusel oleva kombe järele; huntidega peab uluma. Pärismaalased ei oleks pehmemaid karistusi osanud hinnata!

Kuid nagu näidatud, ei ole see metsik episood vahelekiilundis B₂ kuidagi põhjendatud oludest: ta tundub nii äärmiselt liialdatuna B₂, et kahtlust ei või olla tema võltsimises. Kuid lasterööv ja laste ning emade ülemaaline tapmine ordurüütlite läbi a. 1260 on vastuvaidlemata fakt.

* * *

„Nad sootuks hävitada maa pealt“.

A. 1215, missuguse aasta kohta me vahelekiilundis B₂ need eesti rahva hävitamise laused leiame, ei olnud mingit meeolu ega püüdu kogu eesti rahva hävitamiseks, eriti mitte lätlaste poolt. Sel ajal oli läti rahvas nõrk, täiesti saksa võimus, mispärast neil oma algatusel sihiks ei võinud olla Eesti hävitamine. Ka sakslased olid 1215. a. suvel, s. t. enne suurt Lateraani kontsiili alles jõuetud Eesti vastu; sel ajal ei tulnud neil veel mõttessegi ei eesti ega muud rahvast „maa pealt täiesti hävitada“.

Küll aga muutus saksa kavatsus pärisrahvaste suhtes peale Paala lahingut resp. Saaremaa äravõtmist ning peale Balti mõõgaordu ühinemist Saksa orduga a. 1238.

Sellest ajast peale oli ühendatud Saksa ja Balti ordu kavakindl püüd, ühendust luua Ida-Saksamaa ning Riia vahel ning vahelseisvaid rahvaid „sootuks hävitada maa pealt“ — ning asemele luua laiendatud „Saksamaa“. Kõige enne tarvitati seda süsteemi Saksale külgnevate sameitide ja Preisi slaavlaste kallal, siis tulid kurelased, semgallid ning liivlased. Kuni 1290.—1300. aastani oli see osa tööst tehtud, üks osa kavast täidetud. Umbes 1305. aastast peale näeme ettevalmistusi sellesama hävitusesüsteemi läbi viimiseks Eestimaa alal.

Oma kava läbiviimiseks ei tõrkunud ordumehed tagasi ühegi abinõu eest: otstarve pühendas kõik abinõud.

Balti rannul tarvitasid orduvennad sagedasti provokatsiooni¹⁾, avatelles pärismaalasi mässule, et neid siis „õiguslikes korras“ hävitada.

Peale kättetasumist Durbeni all a. 1261 sakslastele lasteröövi eest käis vabadusliikumine üle Baltimaa eriti neis kohtades, kus sakslased hiljemini maad võtnud ning mitte küllalt veel tugevnenud: kurelaste, preislaste-slaavlaste, semgallide ning samlaste mail ja ka Saaremaal.

Varsti saavad aga sakslased jälle jalad alla lõpmata jõu-tagavara tõttu Saksast väsimata paavstide toetusel. 1261. a. talvel summutatakse saarlaste mäss, ning nüüd asutakse põhjalikule „puhastustööle“ sakslaste külje all samlaste ja preislaste (slaavlaste) mail. Betheni all kaotavad samlased (a. 1262) ning kaovad. Lahingule järgnevate sündmuste kirjeldamiseks anname sõna Rutenbergile (op. cit. lk. 191): „Preislased kaotasid täiesti. Aga keegi ei palu armu, ei keegi lase orjusekõidikuid endale uuesti kaela panna, võitluses isamaa ning vabaduse eest langevad nad viimse meheni. Kogu nende maa aga muudeti kõrveks: kõik külad, kõik elumajad põletati maha, isata jäänud lapsed ja emad viidi orjadena kaugele võõrale maale. Surmavaikus valitses sellest ajast peale kord õitsnud ning rahvarikas mäs.“

Nõnda talitasid saksa ordumehed Saksale külgnevail samlaste-preislaste mail, „nad hävitati sootuks maa pealt“, ning asemele tekkis saksa Preisimaa.

Varsti tuli sama saatus kurelastele, keda kergem oli tabada Riiast ning merelt, kelle vastu ordumehed osavalt leedulasi ässitasid.

Preisi saksa rüütlite eeskujul katsutakse ka Liivis-Eestis pärismaalasi ära lüüa, nende keelt alla tõrjuda, nende noorsugu hävitada, — ainult sakslane pidi midagi maksma (Feuchtwangeni seadus a. 1310).

1290. a. ümber tehti põhjalik töö ordult semgallide maal, kes a. 1204 mõõgaordu toetajatena eestlasi-leedulasi sakslastele ära annud (E. Kirjandus a. 1921, lk. 271).

Selle äraandliku teo eest hoiti neid, anti neile teataval moodul iseseisvus kauemaks ajaks: nad lasksid end

1) Provokatsioonil küsimus on balti ajaloolastelt käsitlest leidnud eraldi Rutenbergi teoste puhul, kes ordu provokatsiooni kinnitas ajalooliste andmete põhjal. Võrdle ka M. Körber „Bausteine z. Gesch. Oesels“, mis iseenesest nõrk teos, kus ordu taltatakse Rutenbergi vastu.

küll ristida, sattusid Riia kiriku alla, neile määrati eripiiskopp, kuid jäeti „vabadus“. Siiski oli ordule see piiskopilt Albertilt protežeeritud maa hädaohtlik; ta asus liiga lähedal Riiale. Just selsamal põhjusel hävitati ordu hävisüsteemil liivlaste ning kurelaste rahvad sootuks, sest nad olid Riiale, saksa peapesale, liiga lähedal ning oma ägeda iseseisvuse-püüde tõttu üli-hädaohtlikud, seda enam hädaohtlikud ordule, et nii liivlasi kui kurelasi piiskopp Albert ning eraldi paavsti legaat Balduin oli julgustanud neile vabaduse „lubamisega“.

Nüüd a. 1290 hävitas ordu semgallide maa semgallide vastuhakkamise tõttu täiesti, iseteadvam rahva osa aeti maalt või tapeti maha ning maa orjastati lõplikult.

Selle ordu vägiteo kirjeldusega lõpeb Riimkroonika.

„Sootuks“ ärahävitatud rahvaste maad, mis külgnesid Saksa maa ääres, võtsid sakslased omale, soetades sinna sakslasi elanikeks. Teiste „sootuks ärahävitatud“ maad Riia läheduses, s. t. kurelaste ning liivlaste maad, said saksasõbralistele lätlastele.¹⁾

Kuid ka eestlased pidid tunda saada Saksa ordu süstemaatikkust: „rahva sootuks ärahävitamise“ kava.

Eestlased, kui kõige enam organiseeritud ning sotsiaalselt tugevam võim, oli kõige ennemini V ristisõja läbi painutatud ning Paala all lõplikult löödud. Teistega oli töö kergem. Kuid allapainutatud Eesti ei olnud sootuks nõrgenenud, teda kardeti siiski enam kui muid rahvaid Baltias, nagu vanemad ajaloolased seda tõendavad.

Saksa ordu ootas juhust oma hävitamissüsteemi kaudu ka Eestis maksma panna oma täit võimu ning „eestlasi sootuks hävitada maa pealt“.

See juhus tuli a. 1343.

* * *

Aastast 1290 peale läks ordul pärismaalaste hävitamine isegi veel kavakindlamaks. Jeruusalemm läks a. 1290 türklaste kätte. Sõdimiseks pühal maal paavstidelt loodud ordud pidid nüüd otsima teist tegevuseala. Saksa ordu leidis omale uue tegevuseala Balti ranna rahvaste allaheitmises, nende orjastamises. Püha maa ordu liikmed olid ristisõdades lohaka distsipliini tagajärjel ülekäte läinud; tagasi

1) A. 1600 ümber, kus katk Sakala elanikest tühjastanud, kordasid sakslased lätlaste koloniseerimist ka Sakalas õige laialt, kuid tagajärjeta; ainult läti kohanimed on jäänud: Leizu, Navaste, Upe, Kulbe (Vrdl. Kuhlbars, Uurimised, 1922, lk. 29).

pöördes kodumaale — Saksasse ja Prantsusmaale said nad ristiks riikidele. Prantsuse kuningas Philipp Ilus ning Saksa kuningas Rudolf panid rüütlid karedate abinõudega sõna kuulama, tõrkujad hukati ära. Suur osa põgenes maalt välja: Baltias leidsid need ülbed, ülekäte läinud rüütlid lahkemat ulualust. 1300. a. ümber näeme rüütlite iseteadvust Baltias kasvavat, nad organiseerivad end, et kardetavale, kuigi allasurutud Eestile viimast hoopki anda.

Sakslastele oli pinnaks silmas Daani kuninga võimkond Eesti alal: Viru-Harju, Tallinna maakond. Daani võimupiiris valitses pehmem kord: eestlased ei olnud mitte nii rõhutatud. Brandisel on küll õigus, kui ta kinnitab, et daani piirkonnas eestlastel vaba voli oli. Selle tõttu põgenesid eestlased Saksa ordu maalt ning asusid Tallinna või Harju- ja Virumaale. Meie leiame ordu kaebusi selles asjas (Urk. 1096).

Ordule oli tarvis enda kindlustamiseks kahest vastasest lahti saada: daanlastest ning eestlaste ülejäänud vabadusest Daani võimupiiris, mis ei lasknud ordu ka oma võimupiiris eestlasi täiesti orjastada. Riia piiskopp, kes pehmem oli pärismaalaste vastu, oli oma võimu kaotanud. „Ordu võim lööb kõigil pool ka kiriku, piiskopi võimu üle, — läbi“ (Rutenberg I, lk. 305).

Daanile alluv Eesti osa oli võrdlemisi heades tingimustes. Daani kuninga vasallid pidid eestlastega leplikult läbi ajama, sest neil ei olnud alatist sõjaväge ega kindlaid kantse maal käsutada. Kuninga võim oli kaugel ja abiväed mitte nii kergelt saadaval, nagu need Saksa ordu Preisist käepärast olid hädakorral. Pealegi ei olnud Viru-Harju daanlastele sattunud verise allasurumise järele, nagu Sakala ja Ugaunia sakslastele, vaid paavsti resp. valitsusevaheliste lepingute järele. Loomu poolest olid daani võimud pehmemad kui saksa raiskuläinud hoolimatud rüütlid. Daani Eestis oli oma daani valitseja ja oma daani piiskopp, kelle asukoht Tallinnas. Pealegi olid eestlased daanlastele toeks Saksa ordu võimupüüde laiendamise vastu. Nad olid 1219. a., eriti 1231, kõrvuti sõdinud ning kannatanud ordu ülbuse all, mis neid seda enam ühte liitis.

Saksa rüütlid vaatasid kadedas silmaga Daani maade peale Eestis ja katsusid kõigiti nii jõu kui kavalusega neid oma alla saada, seda enam, et Daani riik aegamisi ikka enam sisemiselt kui väliselt kõdunes ja nõrgenes ning oma asumaid õiget viisi kaitsta ei suutnud.

J. Luiga.

Tuli alata uut elu — maja ja tööriistadeta, paatideta, võrkudeta, viljata, loomadeta. Teiselt poolt ei jõutud ka veel kaugeltki rahuaegsesse tingimusesse. — Saksa võim murdus ja moodustati Läti valitsus; see pidi aga kohe põgenema ja jätma maa punaste laastata, kelle tapmisi mälestatakse veel praegu meelekibedusega. Tõrjuti punased taas üle piiri — kohe oli jällegi landesveer, siis Bermont kukil. Kuid sellestki pääseti, ja Läti iseseisvus kujunes lõplikult. Ometi hoiti veel kaua kõik teguvõimsam element sõjaväes kinni. Alles 1921. aastaks vaibub igasugune väline ja sisemine hädaoht, mehed vabanevad järk-järgult sõjaväest ja pääsevad kodu üles ehitama. Aga suurt ära teha pole suudetud siiaaani veel mitte. — Tuli minna kord nälgiva lese majja, kes elanud varemini jõukas külluses oma kahe pojaga. Nüüd oli tal üks poeg langenud, teine jalutu. Toas näisid ainult paaril aknaruudul klaasid ees, teised olid närudega topitud või laudadega löödud, poolhämarduses ei paistnud ei kappi ega kasti, lae asemel olid taladele laotud lahtised lauad, seinapraod valendasid aina, põrmanduna tuis- kas määndunud liiv, ja judistavalt õudne tundus hüsteriline eideke, kes kiristas, et tal talvel olnud ainsaiks kaaslasiks — valusad kirbud ja veelgi valusam külm... Paljut parem olla ei saanud elu esialgu kellelgi. Mõnes kohas asutud elama sakslastest mahajäetud muldkoopaisse, teisel katsutud kohe kohendada kuidagi oma varemeid. Suureks raskuseks olnud igasuguse materjali puudus, ala tõusev elukallidus ja raha täielik väärtusetus. Ka torkas silma suvel 1920 huvitav psühholoogiline nähtus: enne sõda jõukus ja õnne idüll, nüüd rusud ja nälg, — no kuidas siis edasi? muidugi täie jõu ja hoolega uuesti tööle? — aga ei! ei olevatki enam lusti uueks ja paremaks eluks, ei püütudki just enam, vaid lepiti tihti tuimas apaatias saatusega ja aeti aga kuidagi läbi, melanhoolselt mälestades vaid kadunud õnne. Ja nii nukrad mõtted äratas see surmalemääratust elujõuetust hõimust. Aga seda imestatavam on suur meeleolu muutus, mis üldiselt märgatav aastase kosumise järele. Juba on suudetud kohendada vähe võrke ja paate, juba harida oma põllulapikesi, juba sigib noort karja — ja kohe on märgata a. 1921 ka suur eluenergia tõus, suur töötamishoog ja tung parandada ja unustada sõjas saadud haavad. Ja see elustab nagu jällegi lootusi nendegi ajaloo valulaste tulevikku.

III. Rahvusküsimus.

Endine õitsev Liivi rannik on hävitatud ilmasõja jooksul ja rahvas on varanduslikult murtud. Aga see pole veel kõige pahem; veelgi suurem kaotus, mille toonud ilmasõda rannarahvale, jäeldub alles sellest ja on see, et rahvas ise on saanud ka vahest ehk surmaeelse hoobi. Praegune põlv sureb küll veel liivlasena, aga ühes sellega sureb ka, kes teab, kogu liivi rahvas. Sest karta on, et järgnevad põlved ei tunnista end enam liivlasteks, alates nimelt just sõja-aegseist lastest. — Mitu aastat elati sõja aegu kodurannast kaugel umbkeelsete muulaste, peaaesjalikult lätlaste seas. See on võdrutanud rahva emakeelest lõplikult, lapsed tihti ei mõistagi enam seda. Alatine halvakspaneov toon ja pilge ümbruse poolt juba „liivi“ nimegi vastu, sagedasti otse barbaarne põlgus ja vaen, see sundis häbenema oma verd ja oma keelt ja — salgama ennast. Just see asjaolu, et lapsed emakeelt enam ei kõnele ega pahatihti mõistagi enam kõnelda, just see ähvardab saatuslikuks muutuda. Muidugi on hädaohu suuruses üksikute külade vahel vaks vahet, sellepärast tuleks neid õieti ka eraldi vaadelda.

Kui Mustanumme arvest juba hoopis välja jätta, kui praegugi liivlusele täiesti kadunud küla, siis oleks teistest küladest lätistumisprotsessis jõudnud kõige kaugemale Luuz, liivi läänepoolseim küla. Siinne noorsugu liivi keelt oma vahel palju ei kõnele, kodus perekondadeski kõneldakse peaaesjalikult ainult läti keelt. Kuid täisealiste seas on liivi keele tundmine siiski veel üldine, isegi paar tulist ja teadlikku isamaalast on, kelle mõjugi võib märgata. Viimasel aastal ongi liivi keel taas „moodi“ läinud.

Järgnev küla, Piza, pole ka just heas seisukorras. Ja ometi oli just Piza omal ajal kuulus liivluse pesa oma tuletorni, abikiriku, kooli ja koduse kõrtsiga, kus pikad talveööd läbi liivi keeli oma imelugusid jutustasid vanad mereveteraanid, kes komberdanud kokku igalt ilmakaarelt kodukoldele — surema. Nüüd on aga külast vaid tukid ja tuhk, vanades hingetu apaatia, lastes — võdras läti vaim ja keel.

Hoopis teissugune on kolmas, läneliivi suurim ja kõige elujõulisem küla — Iira. See ei ole kannatanud majanduslikult nii palju sõja all ja ka meelsuselt on see puhtliivi. Küla asub suuremal jõel, millele ehitatud saeveski. Ligi kolmkümmend suuremat ja vähemat majapidamist on siin liivlaste käes, lätlasi vahele pressunud on

koguni vähe. Siinne elurõõmus ja ülimeelik noorus teeb jaanituld, et kumavad metsad ja taevas, ja amüseerib veel häbenemata liivi keeli. Ka kodukeeleks on enamasti liivi, olgugi et kohalikud patrioodid juba kurdavad läti keele mõjulepääsmisest.

Teispool Iira jõe algab idaliivi piirkond pisitillukese Uužkila'ga, mille kuuest talust tervelt neli juba lätlastele läinud, — läti keel ongi kohe tõusnud läbikäimiskeeleks. Uužkilale järgneb suur Siikrõg. See jällegi on võib-olla puhtaim liivi küla. Omal ajal saanud Siikrõg-küla mehed hakkama isegi sellega, et kätte võtnud ja lihtsalt minema kihutanud kõik lätlased oma külast. Hiljemini on lätlasi muidugi taas sisse tunginud, ometi püsib siin absoluutne ülevõim veel kindlasti liivlaste käes.

Ent osalt juba on kõikuma löönud see ülevõim järgnevas — suures Ire külas, mis tundub liivi ranniku südamena: siin on peakirik „papimõisa“ ja muidugi ka endise kõrtsiga; siin on kihelkonnakool, enne sõda olnud ka merekool, on juudi pood, politsei, rannavalve korraldus; siit läheb suur maantee sisemaale, sisemaale pöördub ka raudtee; siin on rongide vahetuskoht ja siit juhitakse raudtee parandusi... — kõik see osutab elu hoogsamat liikumist ja moderniseerumist. Läti juurdevool on hästi märgatav, väiksemad lapsed liivi keelt enamasti enam ei kõnele. Aga rõõmustaval kombel peab just Ires konstateerima viimasel aastal suurt rahvuslikku tõusu. Liivi keel muutub täisealiste keskel uuesti nagu elulisemaks, mis ei jää mõjumata muidugi ka laste peale. Pealegi on Irel haritud kõster tuline ja teadlik liivlane.

Pisuke Koštrõg-küla Ire järele on kah õieti liivimeelne. Küll on siingi neljast suuremast talust üks juba lätlaste käes, ometi pole liivi keelt heidetud veel kaugeltki kolikambrisse, isegi kohalikud lätlased oskavad purssida seda vähe.

Arvu poolest kaheksas liivi küla, suur Pitrõg, on sattunud läti mõju alla ühe esimesena ja kaunis vara. Juba Hillner konstateerib seal 1850 paigu läti ülevõimu, mis hiljemini teadagi pole vähenenud, küll aga kõvenenud nüüd sõja järele veel märksa, — majapidamised on siin juba suuremalt osalt lätlaste käes. Liivi keelt palju ei kõnelda, kuigi veel osatakse.

Siinamaalsetes külades olid talud kõik tihedasti kokku ehitatud, järgnevad kaks — Säänag ja Vaid — sellevastu asuvad üksikute talude kaupa laiali mitmel verstal. Liivi keelt osatakse üldiselt, ent räägitakse vähe. Ometi on just

Vaid küla Zuonkõ talu see, kus liivi isamaalsus põlvest põlve arenedes on paisunud suure teadlikkuseni. Seda talu tuleb pidada liivi rahvusluse hälliks. Siin kõneldakse kodus uhkusega liivi keelt ja pärandatakse liivi keel ja liivi meel ka lastele.

Viimane ja kõige suurem liivi küla on laialdane Kuolka, maaribal „suure“ ja „pisikese“ mere vahel. Enne sõda olnud see liivi jõukaim küla oma kõige enam arenenud kalanduse ja laevandusega. Siin olnud kaks kirikut, kaks kooli, paar poodi, tuletorn, metsadevalitsus ja muud asutused, mis nimepidi praegugi kõik alles. Ja nüüdki kosub Kuolka nähtavasti teistest küladest kaugelt jõudsamini: Riia lähedus võimaldab kaladele kallima turu. Varemini olnud sidemeid ka Tallinnaga ja tundunud suur Saaremaa mõju, mis nüüd muidugi kadunud. Liivi element on püsinud siiski domineerivana siimaani, läti perekondi on ainult kümme-kond. Aga ikkagi on ka siin juba harilikumaks kõnekeeleks läti keel.

Nõnda siis võis aastal 1920 kokku võttes konstateerida kurva tõsiasi: liivi keelt osatakse veel üldiselt küll kõigis külates, kuid ometi on see juba poolsurnud keel, sest harilikult ei kõnelda seda enam mitte. Küll on veel perekondi, kus kodukeeleks liivi keel, aga veelgi rohkem on perekondi, kus lapsed ei mõista enam liivi keelt üldse. Ja sellega oli selge, mis-sugusesse hädaohtu oli paisanud ilmasõda liivi rahvuse.

* * *

Rahvustunde nõrkus ja ühtekuuluvuse-instinkti puudumine on olnud alati soome sugu rahvaste saatuslikuks vit-saks. Liivi rahvale on rahvuse mõiste koguni võõras, vastavat sõnagi pole sellele keeles: „rahvas“ tähendab seal ainult „inimesi“, rahvuse äramääramiseks lainatakse läti sõna „tout“. Teadlikult rahvusena pole liivi rahvas tundud ennast vist küll kunagi, isegi „liivi“ nimi ei ole liivlastele enestele peaaegu sugugi tuntud. Nad eraldavad endid lätlastest ainult elukoha ja elukutse järele: lätlasi kutsutakse „maameesteks“ („moomied“), endid — läänemal „rannalisteks“ („raandalist“), idamal „kalameesteks“ („kalamied“). Iga primitiivne loodusrahvas, liiatigi merirahvas, on küll lõpmatuseeni alalhoidlik, ja ka liivi rahvas on aastasadu ustavalt säilitanud oma väikearvulistes külakestes liivaküngastel vahutava mere ja mühiseva metsa vahel kogu enda omapärasuse, oma kombed, oma ebauskliku primitiivse hinge ja ka oma keele. Kuid ükski nii pikalt,

kuni tal on olnud tegemist ainult iseenesega, kuni ta on olnud isoleeritud kõigest muust ilmast. Niipea aga kui tuldi kokkupuutumisesse võõra, läti elemendiga, varises liivlus hauda. Nõnda lätistusid üksteise järele äärepealsemad külad mõlemast otsast, nii idast kui läänest. Praegu on Mustanumm juba täiesti läti küla, kuid liivi vanakesed mäletavad aegu, kus kõneldud ainult selget liivi keelt mitte üksi Mustanõmmel, vaid isegi kümme versta veel edasi järgnevas Gipka külas. Sellest võib järeldada, kui kiirelt käib liivluse väljasuremise protsess uuemal ajal, kus inimeste liikuvus võrratult tõusnud. Mitte üksi äärekülad ei lätistu, läti element tungib otsaga igasse külla. Esimese tähtsama niisuguse hoobi sai liivlus teoorjade vastutõrkumise aegu „Duonig'i“ parunile, mille tagajärjel 70 liivi peremeest oma põlistest kodudest välja peksti ja nende asemele lätlased asetati. Sest ajast peale paisatakse rannarahvas segi maameestega igal pool oma kodukülades ja igal pool hakkab läti kõnekeeleks tõusma, mida omalt poolt kiirendavad järjesti sagedamaks muutuvad sega-abi-elud liivlaste ja lätlaste vahel, olgugi et mõnes külas jällegi ei esine niisuguseid sega-abi-elusid otsekui sunduslikult mitte ühtki.

Ei tohi ka nimetamata jätta lätlaste otse inetut sallimatust ja ümberrahvustustendentsi, mis ulatunud otsaga juba nii kaugemale, et ka haritud läti kooliõpetajad taga kiusanud koolides liivi keelt, isegi liinealiga karistanud liivi keele kõnelejaid. Üldiselt on ju läti keele kõnelemine rannikul alanud õieti ainult praeguse põlvvega. Alles 20—30 aastat tagasi pole isegi Luuzkilas läti keelt mõistetud, ja lapsed läinud umbkeelsetena kooli. Seal aga võõrutanud õpetaja liineal nad emakeelest varsti ära. Vanemaks saades hakkas see põlv siis juba ise kodus läti keelt kõnelema, et lapsed selle ära õpiksid maast madalast ega kannataks omakord koolis tagakiusamisi. Ja siia maani on see tähtsamaks põhjuseks, mis pärast praegugi veel liivi perekondades oma keel kõrvale jäetakse ja läti keele kõnelemisele üle minnakse.

Huvitav on ka tähele panna, kui kiirelt on lätistunud ühes rahva lätistumisega ühtlasi liivi keel. Ruttu on ununenud oma põlised sõnad ja maad annud lugematuile laenudele lätist, nii isegi kõige tähtsamais tegevusharudes: karjakasvatuses, juba põllumajanduseski ja isegi — isegi kalaasjanduses otsaga!

Kuidagi ei saa siiski mälestuseks märkimata jätta neid liigutavaid momente oma liivireisidelt, mil süttis ometi liiv-

lasteski mõnikord mingi rahvustunne ja välksatas silmis vaimustussäde, siis aga pisaraiks purskas oleviku mõjul. — Ehk küll uduselt aimati vabadusaja vägevust, siiski olid konkreetse teated sellest otse ilmutuseks ja panid pead aina kihama. Rabatult löödi käed kokku, nähes kaardilt liivlaste päratut maa-ala sakslaste Läänemeremaile tulekul, — see üllatas üle igasuguste ootuste, ja uhkuses võpatati sirgeks. Ja kui kuuldi veel esiisade muistseist vägitõist, võitlustest ja meresõitudest, kui kuuldi, kuidas värisenud vanasti maad ja rahvad juba ainsa „Kuolka nana“ nimetamisel... — siis värises ka liivlane nüüd vaimustuses ja jäi tõsiseks ning vaikseks. Pöördus selle järele jutt veel kohe olevikule, siis, siis tundus, et valuga rebeneb midagi kõige õrnemat liivlase hingest. Ja näe, juba õpetabki ema oma umbkeelsele lapsele rannarahva keelt ja jutustab härda hellusega edasi, mis kuulnud oma rahva suuruse aegadest. — — — Ja kui liivi neiu laulab fonograafi ja ta laul ei õnnestu, siis kurvastab see valusasti majapere-mehe vastündinud rahvushukust ja ta tuleb nagu vabandama: kust saame meie ingli hääle, karjume ja lõõritame vaid niisama, aga — see on ometi eht rannarahva laul! Ent pole viga, fonograafist kostub laul üsna kenasti. Püsti välksatub nüüd peremees, sest rannarahva laulu kuuleb ta ja teab, et laul on pandud sellega tallele igaveseks ajaks ja et seda kuulatavad kaugeis mais kõige enam haritud mehed ja õpib parim noorus. Ja enam, veel enam tahaks peremees jätta igaveseks mälestuseks oma armastatud rahvast: ta otsib sõnu, lauseid, mõistatusi, kõnekäände, jutustusi, laule — jääks aga mälestus parem ja uhkem. Ainult kõige ilusama tahab ta anda: ta keelab teistel kõnelemast nilbeid mõistatusi ja kõdistavaid jutte, hoolitseb keele puhtuse ja korralikkuse eest, arutab üksikute sõnade ja vormide juures mitmekülgselt nende väärtust ja algupära ja kiidab oma koduküla keele absoluutselt õigeimaks ja ilusaimaks. Oma jutustused kõneleb ta enne ette ja sõelub kaaslastega läbi üksikud kohad, alles siis julgeb ta kõnelda fonograafi torru, ja kui hästi, kui korrektselt püüab ta pealegi kõnelda — nagu endal häbelik ja veidi õhkuv, nagu pihtimisel... — Ja need on silmapilgud, kus tahaks nagu uskuda, et sellelgi rahvakesel võib olla veel mõneks ajaks tulevikku, kui ta ainult teadlikumaks saaks oma rahvusest. — — —

*

*

*

Ometi mitte alati pole olnud liivi rahva enesetunne nii nõrk. Liivlastelgi on olnud oma miniatüürne „ärkamis-aeg“ — ja umbes samal ajal, kui ärkasid läti ja eestigi. See on see aeg, kus akadeemikud Sjögren ja Wiedemann käisid esimestena liivi keelt uurimas 1846—1858 ja kus nende õhutusel tõlgiti liivi mõlemasse keelemurdesse Matteuse evangeelium liivi vaimustatud isamaalaste — Piza ja Koströgi koolmeistrite poolt. See on see aeg, kus liivi koolides õpetati ka veel liivi keelt ja kus Ire merekoolist noolisid välja laia ilma kaptenid ja tüürimehed, kes purjetasid kõigil ilma vetel julgelt liivlastena. See on see aeg, kus valitakse kogu Kuramaa suurima ja tuntuima valla, Dondangeni, vallavanemaks kolm korda järgemööda üks ja sama sündinud liivlane — vana Zuonkõ talu peremees Berthold, kelle pilti näidatakse ta põlises kodus veel praegugi ei perekondliku, vaid sütitava rahvusliku uhkusega ja näidatakse, kuidas see laiaõlune ja raudse näoga rauk, valla-isa raha rinnal, istub oma üheksa abi ja kirjutaja keskel, ja tundub — isegi sellel pildil valitseb ta neid täiesti, nagu „koigi“ kapten oma mehi... Aga liivi rahvuslik taim ei lõõnud pakatama, vaid mattus ikka rohkem ja rohkem läti umbrohtu, kuni pea täieliku närbumiseni sesse.

Alles paaril viimasel aastal on märgata taas rahvuslikku käärimist. Kuldsed sõnad rahvaste enesemääramisõigusest on tunginud otsaga ka rannarahva kõrvu ja sünnitanud siin teataval viisil oma vastukaja. Iseseisva Läti vabariigi kujunemisega on üles kerkinud ka liivirannikumiingi algelise autonoomia küsimus. Ollakse õieti kõige vähenõudlikumad: tahetakse ainult kohalikku omavalitsust, s. t. kogu liivi ranniku sisemaast eraldamist üheks ühiseks Liivi vallaks, tahetakse ka liivi keele õpetamist koolides — ja see ongi kõik.

Et emakeelne kool oleks tegelikult läbiviidav, seks on liivlastele appi tulnud Eesti Akadeemiline Emakeele Selts, kes on võtnud oma peale paarj liivi noormehe ettevalmistamise rahvakooliõpetajaiks. Jaanuarist 1921 õpivadki juba need noormehed Tartu seminaris. — Tähelepanu, mida osutanud liivlastele viimastel vabadusaastail Eesti ja Soome intelligentsi ringkonnad, on teinud liivlaste enesetunde märksa teadlikumaks. On paisunud tugevaks sügav rahvuslik liikumine, liivi keel on muutunud ühe aastaga kõigis külades palju elulisemaks. Kõige rohkem liivi rahva tulevikku osutab aga eriti just veel see, et paljud perekonnad on ruttu võtnud liivi keele uuesti kodukeeleks ja et — lapsed taas liivi keelt kõnelema hakkavad. Ühtlasi on õige jõurikkalt kihama

lõõnud ka oma liivi „pagast'i“ = valla nõudmine: aastal 1921 on peetud koosolekuid ja kirjutatud ühiseid palvekirju Riiga. Läti valitsus aga on siiaaani arusaamata kombel imelikult külmaks jäänud kõigile palveile ja pole omalt poolt midagi teinud selle haruldase ja väärtusliku elava muuseumi omapärasuse säilitamiseks, olgugi et lätlased oleksid kohustatud seda hoolega säilitama — lihtsalt juba teaduse ja demokraatia nimel. Pealegi pole oma „pagast'i“ nõudmine liivlastel sugugi ainult mingi „lapsik“ rahvuslik fanatism, vaid seda põhjendavad enne kõike just ka tegeliku elu nõuded: rannik on juba niikuinii tublisti isoleeritud sisemaast, kaugus ja praegune valdade koletu suurus takistab igasugust asjaajamist ja ametitalitusi ja — peasi — mis huvi on siis õieti vaestel kalameestel orjata rikaste maameeste kasuks. Täiesti põhjendatult pahandatakse juba õige tõsiselt, et sunnitakse rannarahvast parandama sisemaa sildu ja teid, mida mööda kalamees ei sõida kunagi, et sunnitakse raiuma ja vedama valla, kiriku ja koolide puid kümnete verstade taha ja kandma muid mõttetu kohustusi. Jutustatakse, kui hoolimata pinnivat lätlased neid: vallas on enamus muidugi maameestel ja see enamus suruvat sõjas puupaljaks jäänud rannarahvale just sama suured maksud kaela, mis sõjas miljonärideks rikastunud oma pere-meestelegi. Ja sealjuures on ühel otsatud lokkavad mustamullanurmed, teisel — kämblalaiune valge tuiskliivalapike! Vana Vene valitsuski olevat olnud õiglasem: see määranud maksud mitte üksi vakamaade arvu, vaid ka nende väärtuse järele. Randalased nõuavad nüüd õigusega sõjakahjude tasumist ja abi elamise uuesti algamisel, aga need, kes sõjas pole kaotanud midagi, vaid aina võrratult tõusnud jõukuses, need maamehed on nüüd nii häbematud, et ei kergenda isegi maksukoormat mitte, rääkimata siis veel abist ja kahjude tasumisest. Seesuguse õiglusetuse tagajärjeks on muidugi juba valusasti väljendatav meelepaha Läti vastu. Ja nii tihti võib kuulda käega löömist: ah tühja, vaat' võtan ja purjetan üle väina Saaremaale — näe otsas ongi kõik kius ja surve.

Saaremaa on olnud liivlastele ikka kõige soemate sümpaatiate maa, ja enne sõda on oldud sellega elavaimas ühenduses, elavamas veelgi kui Kura sisemaaga. Alatasa on käidud Saaremaalt lehma ja hobuseid toomas ja muil õiendustel, isegi Kuresaarest kaupa ostmas. Saaremaalt omakord on kolinud nii mõnigi mees rannarahva sekka ja asutanud siia omale uue kodu. Praegugi võib leida pea igas külas saarlast, ja õieti palju on seal veel neid inim-

lapsi, kelle soontes tuksub küll selge saarlase veri, kes aimavad aga seda veel vaevalt ja esinevad puhaste lätlastena — liivlastena. Eriti palju on tulnud Saaremaalt vallalisi inimesi igaks suveks otsima tööd liivi rannikult, nagu valgusid saarlased enne sõda ka ju Eesti „suurele maale“ ja mujale. Heinaajal on olnud harilikult igas talus saarlasi. Ka karjasteks olnud enamasti Saaremaa lapsed — paari pastalde ja kümne rubla raha eest. Samuti on saarlased kümnete kaupa aidanud kalu püüda; isegi Tallinnast on olnud paljasjalgseid naisi Kuolka kiluvabrikuis. Ka kiluvabrikandid ja transporteerijad on olnud osalt eestlased. Üldine on olnud seepärast ka „Soormoo“ keele oskus. — Muutunud oludes on muidugi kadunud see puha. Saaremaaga läbikäimine on keeldud, ainult salaja tuuakse sealt veel hobuseid ja muud kaupa. Ent seda teravamalt tuntakse tarvet sideme järele Saaremaaga ja tuntakse valuga, mis õieti on kaotatud. Ja siis ei ole ime, et kuuldub nii tasatasa ja salaja rannarahva ohkamine ja sosin, et ei taheta seda ülekohtust maamehe survet, et igatsetakse verevendade juurde Saaremaale, — sugulus on instinktiivne.

Eesti on liivlasele sama „Saaremaa“, ainult laiemas ulatuses, teist nime kui „Soormoo“ Eesti jaoks ei olegi. Aga õieti tume ettekujutus on paljudel sellest „Soormoost“, eriti veel iseseisvast Eestist. Hoolimata sellest, et paljud elanud sõja aegu Eestis, ei tunta ometi Eesti sisemisi olusid; tihti esinetakse, iseäranis eidekeste leerist, isegi veel niisuguste naiivsete küsimustega, nagu: Ah Eesti, nu mis keelt seal siis kõneldakse? Kas seal rannarahvast ja -keelt kah on? Mis raha teil on, kas ikka kuld või? Mis kuningas? j. n. e. Keegi vanamoor seletas õige kindlalt, et ega seal „Soormool“ ikka muud ole — inglismann see ninamees ja puha on, lisas aga siiski kohe juurde, et ometigi igatsevat ta Saaremaale: seal ikkagi armastatud suguvennad, kes sind inimeseks peavad ega mitte elajaks sõima, nagu need vihatud maamehed siin. Ja mitte ainult sellel eidekesel, vaid niipalju rahvuslikku instinkti on jäänud veel iga liivlase hinge, kui ka mitte palju rohkem.

Võib olla, otsustav silmapilk on praegu haigel liivi rahval ta elu ja surma vahel vaakumises. Meie seisame põnevaima küsimuse ees: kas põeb haige üle kriitilise momendi või sureb? kas on juba järgnevate põlvedega jäädavalt kadunud Kuramaa rannikult liivi rahvus ja keel või suudab ta püsida veel mõne aja? — Kogu liivi rahva tulevik oleneb õieti Läti valitsuse vastutulelikkusest liivi iseolemise-püüdele. Sellepärast ootab soome-ugri kultuuri-

ilm põnevusega Läti valitsuse otsustavaid samme. Ja Läti valitsusest enesest oleneb, mis pilguga tuleb vaadata ta peale tulevikus.

(Järgneb.)

Oskar Loorits.

VIII, 1921.

Kanapää ja Kanepi.

Eesti kohanimesid tuleb nii kirjutada, kuidas kohalikude ja ümberkaudsete elanikkude enamus neid nimetab. Paraku patustatakse selle põhinõude vastu meil liiga sagedasti; isegi kohalikud elanikud ei kirjuta ikka oma kohanime õieti. Iseäranis puutume niisuguse nähtusega konsonantide ühe- või kahekordsel kirjutamisel nime keskel kokku; tihti kirjutatakse nime kahe konsonandiga, kuna seda ometi tuleks ühega kirjutada. Aga ka vokaali ei osata alati õieti kirjutada. Kõige enam vahetatakse nimedes e ja ä, o ja u ära, mõni muugi vokaal ei saa iga kord enesele päris kohal eluõigust. Üks nimi on ometi olemas, mis kirjanduses rahvasuu hääletamisest kaugelt lahku läheb, mille nime lõppu kirjanduses tihti hoopis teisiti kirjutatakse, kui ta rahvasuus kõlab. See nimi on Kanapää, nagu ta seda puhku kirjanduses tavaliselt kuulub, kuna kohalikud ja ümberkaudsed elanikud teda ainult Kanepiks nimetavad; viimane sõnakuju esines varemini rohkem, nüüd vähemini kirjanduseski.

Kohalikka kihelkonna elanikka jättis nende elukoha kahekordne nimi kaua aega ükskõikseks, kuni nende kannatus viimaks lõppes ja nad hakkasid selgust nõudma. Tänavu ilmus „Võrumaa“ esimeses numbris kellegi Kanep-lase kirjutus, mis kohalikule kihelkonnale ainsaks nimekujuks rahvasuus üksi esinevat Kanepit nõudis. Sama ajalehe 4. numbris soovib keegi V. S., et Kanepi kõrval Kanapääle endist viisi eluõigus antagu. „Võru Teataja“ 30. numbris asub Mart Reim Kanep-lase seisukohale. Mõnel puhul on minult asja kohta seletust nõutud suuliselt ja kirjalikult. Küsimuse lahenduse keerulisuse pärast olen mõtete avaldamise edasi lükanud, kuid uute pealekäämistele olen sunnitud ometi sõna võtma.

Küsimust, kumb nimi algupärane, Kanepi või Kanapää, võib ainult ajalooliste allikate varal otsustada. Paraku kuulub nimetatud kihelkonna nimetus nende hulka, mille iga kaugele tagasi ei ulatu. Kõnes olev kihelkond ja kirik

on alles Rootsi ajal elusse tekkinud. Praegusesse kihelkonda kuuluvad vallad kuulusid varemini Otepää, Urvaste ja Põlva kihelkonda. Kohalikule mõisnikule, ülemlleitnant Benedikt Johan von Bergile ei meeldinud, et ta valla elanikud kaugel pidid kirikus käima; ta otsustas neile oma kiriku ehitada. Sellekohase palve peale laskis Rootsi kuningas Karl XI 4. augustil 1675 uue koguduse asutamiseks ja kiriku ehitamiseks luba anda. Kirik ehitati Vana-Piigandi alale. See oli praeguse kõnes oleva kihelkonna algus. Kuidas kogudust asutamise puhul kohe nimetati, ei ole ma võinud konstateerida. Riigi keskarhiivi, kus sellekohased dokumendid olemas, ei ole veel suudetud täiesti korraldada; visitatsiooniprotokollid puuduvad arhiivis, neid ei ole Riias kätte saadud; seega ei või selgeks teha, kuidas kihelkonda kodukohas esimesel ajal nimetatud.

Keskarhiivis leidub ometi arhivaar F. Ninive poolt leitud kaart 1698. aastast „Dörptz Lähn, Rappins Ampt och Pigandtz Hoff“; see kaart sisaldab peaaesjalikult Piigandi ala; sellele kaardile on kirikki joonistatud ja kiriku juurde kirjutatud nimi **K a n n e p e**. Juhtumisi leidsin arhiivist konsistoriumi poolt Pärnust 1700 kirjutatud kirja, kus kihelkond Kannapäh nime kannab. Keskarhiivis leiduvad kõnes oleva kiriku ja kihelkonna kirikuraamatud algavad alles 18. aastasaja teisest poolest, iga raamat hulga aastate jaoks. 1750. aasta raamatus kannab kirik nime Cannapaeh, 1781 Kannapäh, 1805 Cannapaeh jne. lühidalt nimi ikka Kanapää, kui ka kirjaviis ühel või teisel raamatul muutub.

Igatahes kannab vanus dokumentides, niipalju kui neid mu kätte juhtunud, koht ikka mutatis mutandis **Kanapää** nime.

Kuidas esineb nimi aga kirjanduses? Eesti keeles puutume kohanimega kokku alles 19. aastasajal, saksa keeles muidugi palju varemalt. Esimene sellekohane mulle silma puutunud allikas on C. Ceumerni Theatridium Livonicum, Riias 1690 trükitud; selles teoses kirjutatakse **Kannepäh**. Kelchi Continuation kõneleb küll Erastvere lahingust Põhja sõja ajal, aga kohaliku koguduse nime ta ei nimeta. Hupel oma Topographische Nachrichten'is kirjutab 1774 Kanapä, öeldes, et nimi ka eesti keeli nii, hiljemini aga Statthalterschafti nimelises töös 1789 Cannapäh. Hupeli väide, et nimi eesti keeleski nii kuuldub, ei ole küllalt kindel tunnistus, sest et Hupel mõnd kohanime ometi natuke tejsiti kirjutab, kui see nimi rahvasuus kõlas. Güterurkunden on seni alles 1500. aastateni ilmunud; need

ei tunne käesolevat nime, niisama ka Brieflade. Pärast Hupelit hakkab nimi saksakeelsetes teostes sagedamini esi-
nema, aga ikka Kannapä kujul, kusjuures õigekirjutus
vahetub. Sarnasel kujul puutume nimega Melini kaardilgi
1796 kokku, kuna ta Homanuse kaardil 1760. aastast hoo-
pis puudub, ehk sinna küll hulk kohaliku kihelkonna
mõisu nimepidi on ära märgitud.

Eesti keeles peaks nimi kõige esmalt „Tartu ma-
rahva näddalalehhes“ 1806 esinema, sest selle esimese eesti-
keelse nädalalehe väljaandjad olid Põlva õpetaja Oldekop
ja kõnes oleva koguduse õpetaja Roth. Kahjuks ei või
seda ajakirja kuskilt näha; ta puudub niihästi Õpetatud
Eesti Seltsi kui ka Eesti Rahva Muuseumi raamatukogus,
ega tea ma mujal kohta, kust teda taga otsida. Selleko-
hase tagapärimise peale ajakirjanduses ei ole ma mingi-
suguseid teateid saanud.

O. V. Masing oma „Marahva Näddalalehhes“ kirjutab
„Kannapä“, näituseks 1821 nr. 12. „Võru Teataja“ nr. 30
järel leiduvat kohaliku õpetaja poolt „Kanepi kogudusele
1819. a. priiuse manifesti kuulutamise jutlus 1820. aastal“.
Sellekohase teate andvat V. Reimani ajalooline uurimine
Üliõplaste Albumis nr. 4—6. Täheandan selle väite kohta
ometi, et tähendatud Albumites sarnast kirjutust ei leidu.
Sarnane jutlus võib ometi olla olemas; Reimani kirjutus
leidub nr. 3, kuid seal ei ole ma Kanepit tabanud. Mõle-
mad päris nädalakirjanduse põhjendajad tarvitavad sõnakuju
Kanepi. Nii kirjutab „Tallorahva Postimees“ 1857 nr. 8 ja
18 Kannepi, 1859 nr. 2 jällegi Kannepi. Viimaksnime-
tatud number sisaldab kuulutusi, mis nimetatud kihel-
konnast trükkimiseks saadetud, seega rahvasuus tarvitatud
nimekuju. „Perno Postimees“ kirjutab esimesel ajal niisama
Kannepi, näituseks 1858 nr. 15; esimeses „P. Postimehe“
aastakäigus ei esine see nimi ülepea. Ka „Eesti Postimees“
kirjutab Kanepi. C. R. Jakobsoni „Väikeses Geograafias“ 1868
kannab koht Kanapää nime, niisama kirjutab „Sakala“ ikka
Kanapää, kuna toimetusele saadetud kirjutustes ometi Kanepi
esineb. G. Blumbergi „Juhatajas kodumaa tundmisele“ 1871
kirjutatakse aga „Kanapiste“ kihelkond ja „Kannapää“ kirik,
kusjuures täheandan, et Blumberg uues kirjaviisis kirjutab.
J. Hurt tarvitas Aleksandri kooli Esimeses aruandes 1872
Kanepi nime. „Venemaa geograafia“ 1883 tunneb Kanapää.
Ülepea vahetub käesoleva koha nimi: pea kirjutatakse
Kanepi, pea Kanapää. Kohalikkude elanikkude nimetamise
järel esinesid kohalikud lauljad 1879 Tartu laulupidul
lipuga, mida kanepi vihk kaunistas, niisama järgmisel

aastal Tallinnas, kuid sellegi poolest kirjutab Tallinna laulupidu mälestuse raamat 1880 Kanapää. K. Abel tähendab, et 1883 Kanapää Lauluselts asutatud. „Võrumaa“ nr. 4 seletab V. S., et 1903. aastast peale kaneplesed Kanapääle kirjakeeles tähtsama koha annud kui Kanepile, ei seleta aga, kuidas ta väidet mõtleb; vist tuleb seda nii mõista, et sellest ajast peale kaneplesed üldisemalt hakanud Kanapää kirjutama.

Kaneplastele igatahes ei näi Kanapää nimi meeldivat. Teised on sellele nimele ajaloolist seletust otsinud. Kiriku ehitamise ajal ei püsinud kiriku müürid. Kuna rahvajutt kümnetesse kirikutesse laseb niisugusel puhul „kirikuvõtmete hoidjateks“ ühe või rohkem isikuid müürida, müüritakse kõnes oleva kiriku müüridesse kana pää; sisse-müüritud kanapääst oleks kirik ja kogudus nime Kanapää omandanud. Jutt kuulub ometi täiesti niisuguste muistejuttude hulka, millel igasugune ajalooline alus puudub. Sisse-müürimise lugu on kirikute ehitamise lugude armsam motiiv; see kordub peaaegu igal kiriku ehitamisel; tõepoolest müüriti paremal korral ainult pühaliste luid kirikutesse. Kana pää müürimine kõnes olevasse kirikusse ei või küsimusesse tulla. Rahvaetümoloogia ainult seletab nime sedaviisi; sellel seletusel puudub tõepoolest alus.

Nime tuletamine kanast on kõigiti kohalikkudele elanikkudele vastumeelt. Tuletan ometi meelde, et kukk ja kana Eesti kohanimesedes mõnegi korra esinevad. Näituseks leidis Pärnu-Tallinna tee ääres Tallinna ligidal ennem Kanamaa kõrts ja jaam; sellesama tee ääres Märjamaal Kukemaa kõrts. Loomade nimedega puutume veel midu tihti kohanimesedes kokku; näituseks on Kassisaba, Lambasaba, Kureselja, kõnes olevas kihelkonnas Kana, Kanajala, Sikajala. Kanapää nime nimetusel võõrastab paljusid peasjalikult -pää sõna. Arvatakse, kohal ei ole mingisugust Kanapääd kui muistejutu sisse-müüritud kanapääd arvesse ei võeta, peaks mõne arvamise järele koht nime olema omandanud väljanägemisest. Kana pää moodi väljanägemine puudub ometi kohal. Sellegi poolest on võimalus olemas, et koht on võinud sarnast nime kanda. Pea ei tähenda ju mitte ainult inimese ega looma pead, vaid Wiedemanni järele veel seda, mida nimetatakse saksa keeles 1) Gipfel, Ende, Spitze, 2) Haupt, Oberer, Anführer, Hauptsache; 3) Aehre; 4) Lage, Zustand. Sellele Wiedemanni seletusele võiksin veel ühe tähenduse juurde lisada: mägi, kungas. See lisa satuks enam-vähem ühte Wiedemanni Gipfel'iga. Kanapää võiks tähendada ka kanamäge, kana-

küngast. Kanapää kirik asub, niipalju kui tean, künkal. Nime võis küngas ka kanade seal rohkest viibimisest saada. Juba varemini avaldasin oletuse, et Otepää oma nime võib mingisugusest rahva vanemast ehk tähtsast isikust „Otepääst“ omandanud olla. Sarnane võimalus on ka kõnes olevas nimes olemas. Kohta ei olnud kana pea järele vaja Kanapääks nimetada, vaid selle nime võis ta seal asunud vanemast või ülepea mingisugusest tähtsast isikust Kanapääst omandanud olla. Kanapääks nimetatakse meie päevil palju-unustavat isikut. Võimalik, et juba muiste unustaja kohta sarnast ütlust tarvitati. Ka professor L. Kettunen on arvamisel, et Kanapää nimeline isik kohale oma nime on pärandanud.

Igatahes ei saa vaielda väite vastu, et koht vanasti Kanapää nime võis kanda.

Selle väitega ei ole sugugi öeldud, et Kanapää rahvasuus ei võinud Kanepiks muutuda. Meil on sarnaseid analoogiaid. Vastuvaidlemata on Kirumpääst Kirepi tekkinud, Kividepääst Kiidepi jne. Sama viisi oleks Kanapääst võinud Kanepi tekkida; ei käi ju kohanimede muutmise tavaliste keelereeglite järele, vaid sammub täiesti oma teed. Sellega ei taha ma ometi väita, nagu oleks Kanapää tõesti Kanepiks muutunud, vaid et sarnane võimalus olemas.

Sõna kanep ise on ladinakeelse sama taime tähendava nimega sugulane. Ladina keeles kannab kanep nime Cannabis. Oletada tuleb, et eestlased sõna munkade suust tihti kuulsid, kes kloostrite mail põllutöögi eest hoolitsesid ja kanepitki kasvasid. Kõnes oleva kihelkonna osa elanikka seletab, kihelkond ja kirik saanud Kanepi nime sellest, et kiriku ehitamise kohal kanepipõld olnud. Vaevalt tõenäoline, et kui kirik kanepit kannud põllule ehitati, sellepärast kirikule Kanepi nimi antud. Säärane nimi oleks võinud küsimusesse tulla, kui põld kaua aastaid oleks kanepit kasvatanud. Pika-aegne kanepikasvatus samal kohal ja sellest nime omandamine jääb küsitavaks. Sellega ei ole siiski öeldud, nagu oleks nime tuletamine kanepist võimata.

Võiks küsida: miks on sakslased Kanepi Kanapääks muutnud? Selle peale vastatakse: analoogia alusel. Ümbruses leiduvad Otepää, Kirumpää jne.; nende nimede esikujul hakkasid sakslasedki Kanepi asemel Kanapää kirjutama ja sakslaste järel hiljemini mitmed eestlasedki. Igatahes on selge, et kui uuemal ajal mitmed eestlased Kanapää on kirjutanud, nad seda endiste allikate järele tra-

ditioni mõjul on teinud, ilma et ise oleksid teadnud, kuidas nimi tõesti rahvasuus kuulub. Sama teed olen isegi „Venemaa geograafias“ rännanud.

Niikaugele olin oma arutusega jõudnud, kui korraga kõnes oleva nime kohta uut ajaloolist materjali sain. Enne tähendasin, et seda puhku vanemaid dokumente, mis nime aitaksid selgitada, ühe või teise põhjuse pärast kätte ei saa. Septembrikuu koosolekul 1922 Õpetatud Eesti Seltsis tutvustas esimees A. Westrén-Doll ühe ajaloolise vanema dokumendiga, milles kõnes olev nimi esineb. Omal ajal oli Tartu professor R. Hausmann Varssavis viibides enesele hankinud ära kirja seal leiduvast Tartu maakonna inventari nimekirjast, õigem selle saksakeelsest tõlkest. Viimane kannab nime „Das Inventar der Starostei Dorpat im Jahre 1582.“ See nimekiri on hiljuti prof. Hausmanni lese poolt Õpetatud Eesti Seltsile annetatud. Selles Tartumaa kohtade nimekirjas 1582. aastast leidub kõnes olev kohanimi, muidugi mõista mitte kiriku ega koguduse nimena, sest kirik ja kogudus tekkisid alles umbes 100 aastat hiljemini, vaid küla nimena. Seal puutub Erastvere vallas silma küla „Kanapieza“. Nii-sugust küla meie päevil enam ei leidu, kuid nimi ise juhatab tingimata Kanepi juurde. Tähendan siinkohal kohe, et Tartu vanemkonna inventari nimedel Poola maik juures on. Nagu tuttav, seisis Tartumaa sel ajal Poola valitsuse all; poolakad valmistasid nimekirja, nimesid muidugi mõista enam-vähem oma keele iseloomu järele painutades, nagu seda sagedasti meie kohanimedega saksa ja vene keeles oleme näinud. „Kanapieza“ on tingimata natuke moonutatud nimi. Kas küla sel ajal „Kanapesa“ nime kandis, nagu oletatud, selle poolest kahtlen, ehk küll poolastatud nimest seda sõnakuju võib välja lugeda. Inventari „Kanapieza“ tuletab meile praegu veel, kui harva rahvasuus esinevat „Kanepiste“ meelde; G. Blumbergil kuulub see nimekuju Kanepiste. On tähendatud, et Kreutzwald omal ajal kohta niisama Kanepisteks, aga ka Kanepitsaks nimetanud; kus Kreutzwald seda teinud, ei ole nimetatud. Olen Kreutzwaldi kirjatööd, kus minu arvates nimi võiks esineda, läbi vaadanud ega ole sarnast nimekuju leidnud. Sellega ei taha ma ometi vastu vaielda, nagu ei oleks Kreutzwald iialgi niisugust nimekuju tarvitanud, vaid ainult öelda, et ma siin oma nägemise järele ei või kaasa rääkida. Kohaliku köstri Raudjala teate järele kutsutud rahvasuus kohta varemini Kanepitsi, Kanepitsa. See viimane teade toetab oma poolt Poola allika sõnakuju. Vastseliina pool nimetatakse

kohta vahel koguni Kanepnitsi. Kanepitsa nimekujus oleks samasugune kirjatahede ümberpaigutamine, nagu nimedes Sangaste = Sagnitz, Tõlliste = Teilitz jne.

Inventari Kanapieza ja Kreutzwaldi ning teiste Kanapiste tähistab sinnapoole, et siin vanem nimekuju vist Kanapiste, Kanepiste olnud ja sellest lühenduste teel Kanepi tekkinud. Kanepiste nimekuju tuletab elavalt ümbruse sarnaselõpulisid nimesid meelde: Sangaste, Urvaste, Kõllaste, Kooruste, Mägiste, Sõreste, Piigaste, Põlgaste jne. Kohanimi viiks meid igatahes Kanepi juurde tagasi. Inventari Kanapieza ei teeks iseäralikku takistust oma a-ga teises silbis. Võimalik, et umbes kolme ühe poole aasta-saja eest Eestis, vähemalt Võru pool, „Kanep“ asemel veel „Kanap“ öeldi, nagu vene keeleski конопель ja конопля. Öeldi „Kanap“, siis selgub iseenesest, miks Poola dokumendis „Kanapieza“ esineb. Kuid a võib eksikombelgi inventari nime teise silpi olla sattunud, sest nagu tuttav, ei pannud võõramaalased nimede õigekirjutamise peale palju rõhku. Lõpusõna käesolevas küsimuses võib alles siis anda, kui rohkem dokumenta nime kohta 16. ja 17. aastast saadud.

Minu meelest näib, nagu oleks juba vanemal ajal kõnes oleva kihelkonna jaoks kahesugune nimi tarvitusel olnud: Kanepiste = Kanepi ja Kanapää. Võrus tarvitab rahvasuu kõneviisi: ma lähe Kanepähä, kui ka, niipalju kui ma kuulnud, praegu nimetavas Kanepi öeldakse.

Kahekujulist nime tarvitati juba vanemal ajal, tarvitatakse praegu. Kahesugune nimekuju ei ole aga milgi kombel soovitatav. Tingimata tuleks üks nimekuju kindlaks teha ja ainult seda tarvitada. Ülepea peab kirjanduses ikka rahvasuus üldiselt tarvitavat nime tarvitatama, mitte aga väikese osa poolt talle antud nime.

M. J. Eisen.

Keelelised vastuoksused.

Eesti keeles on viimasel aastail hakand esinema rida imelikke vastolusid või vastuoksusi ja seda kahjuks just nende keeles, kes enam-vähem uuendusi tarvitavad. Need vastuoksused seisavad ses, et tarvitatakse samas kategoorias millegi uuendusliku keelendi kõrval midagi mitte-uuenduslikku või koguni niisugust, mis isegi uuendamata keele seisukohalt oleks mittesoovitav või viga. Seejuures tarvitatud uuendusi on mõnikord niisugune, et see ei olekski võrdlemisi nii hädapärane. Juhtub ka seda, et seda koguni ekslikku ja ebasoovitavat keelendit mingisuguse uuendusena tarvitatakse. See teeb piinliku ja otse ärritava mulje.

Olen märkind järgmised vastuoksused.

1. Ühelt poolt tarvitatakse teatava uuendusena -ta asemel -tu lõppu: ,surematu, tänamatu, arenematu, lõpmatu, tähtsusetu, selgusetu', koguni ,sõjariistutu, kepitu, mütsitu'. Kuid teiselt poolt leiad samade autorite tekstides peaaegu järjekindlasti ,võimata'; näit.: ,seda on võimata teha'. Loetagu uuemate kirjanikkude töid ja pandagu tähele: peaaegu järjekindlasti on neil ,võimata' ja ikka ,võimata'! Aga ,rikkumatud', ,surematud', ,tähtsusetud', ,sõjariistatud', ,mütsitud'!! See on veider vastuoksus, paradoksaalne ebajärjekindlus! -tu-lõpp niisuguseis sõnus on ebarahvakeelne, on kunstlik, on uuendus, kuna vorm ,võimatu' on üks neist harvust juhtumust, kus -matu esineb ka rahvakeeles ja enne-uuenduslikus kirjakeeles. Seepärast kes kirjutab ,surematud', peaks kümme kord suurema põhjusega kirjutama ,võimatu'. Vormid ,surematu, arenematu' jne. otse sünduslikult oletavad vormi ,võimatu'. Vorm ,võimata' on vormi ,arenematu' tarvitaja kirjutuses lausa viga. Pigemini võib olla ,suremata nimed', ,tänamata loomad', ,tähtsusetat asjad', ,sõjariistutat mehed' (nii tarvitab nende ridade kirjutaja celkäivat -mata sõna nimisõna ees), aga ,võimatu' peab olema: ,võimatamad asjad' (soovitan -tumad, mitte -tud).

See ülemäärane -tu tarvitamine on ühes toonud veel ühe isesuguse vea. Teatavasti võib -ta määratava sõna ees ka muutmata jääda: ,korstnata majale, tänamata loomaks'. Nüüd näivad mõned -tu-tarvitajad arvavat, et -tu võib niisamuti muutmata jääda: ,lepitamatu lepitajad' (Tarapita nr. 7, veerg 193), ,loidusetu valitsemisele' (samas 220). Aga ei: -tu peab ikka deklinceeruma ja kongrueeruma: ,lepitamatu(ma)d vaenlased, loidusetu(ma)le valitsemisele'.

2. Teine seesugune ebajärjekindlus esineb i-mitmuse tarvitamises.

I-mitmust soovitati ja soovitatakse nende ridade kirjutaja poolt keeleuuendusena peaaesjalikult kõlalisel põhjusel: ta vähendab d- ja eriti t-hääliku arvu, mis teeb eesti keele kõla konarlik-kuivaks ja tutetata-vaks. Kuid jällegi imelik vastolu ja arusaamatute vastuoksa-tegemine: tarvitatakse sageli just seal i-mitmust, kus see kõlalisele on vähem tähtis ja tarviline ja kus esialgu võiks olla ka d-mitmus, aga teiselt poolt jäetakse i-mitmus tarvitamata just seal, kus see kõlalisele oleks nii kasulik ja soodus. Nimelt tuleb i-mitmust tarvitada eriti neist sõnust, kus see annab diftongi (-ai-, -ei-, -ii-) ja pealegi kus vastav d(t)-mitmus oleks kõva -ate-, -ete-, -ute-: sügavates mõtetes, ilusatel hommikutel. Just niisuguste t-mitmuste asemel on i-mitmus kõige hädapärasem ja kõige kasulik: ,sügavais mõtteis', ,ilusail hommikul'. Kõlalisele vähem hädapärane on i-mitmus seal, kus vastav d-mitmus on d-ga, sest d on mahedam kui t: ,metsades, järvedes, lehtedes, lauludest, piltidest, — osades, külgedel' jne. Pealegi on seda liiki sõnadest i-mitmus selle poolest raskem ja ebapraktilisem, et ta on keerulisem moodustada ja sõnavorm selles rohkem moonutub. Aga nähtus paradoksaalne ja vastu-okslik: just seesuguseist sõnust on mõned eriti kalduvad i-mitmust tarvitama: ,metsis, — järvis — mägede küljel — laulest — pildest¹⁾ — neil silmapilk — osis ajalehis — isile (isadelle) jne., kuna nad selle kõrval aga kõige rahuga kirjutavad ,mõtetes, riietes, kaugematel uulitsatel, — tunnetatuteks!' (viimane vorm Tshelpanovi „Loogika“ tõlkes, lk. 8) pro

1) I-mitmus moodustatakse mitmuse partitiivi järele: öid — öil, niisuguseid — niisuguseil, päevi — päevil, sõnu — sõnul, kevadisi — kevadisil. Kui vastav ainsuse vorm nõrgal astmel, siis peab seda võimalikult ka i-mitmuse vorm olema: isiklikul — mitmus: isiklikel (mitte: isikliikel), korral — korril, ringkonnas — ringkonnis, lehes — lehis (mitte: kordil, ringkondis, lehtis), pildist — pildest jne.

,mõtteis, riideis, kaugemal uulitsail, tunnetatuiks'. Kuid sama Tshelpanovi raamatu tõlkes on teises kohas, kõigist loomist' (lk. 57 pro loomadest). Koguni Tuglas on kirjutanud ,väljaannetes ja ajalehis' (Raskuse vaim lk. 97), kuna pigem oleks võinud olla ümberpöördukt: ,väljaandeis ja ajalehtedes'. Samuti Kangro-Poolil (Päevaleht 1922, 300, 2, 4): ,kohvikutes, tantsulokaales' (pigem ümberpöördukt!: ,kohvikuis, tantsulokaalides'). Samas: ,suuremates' (pro suuremais), aga: ,ajakirjult' (võiks väga hästi olla: ajakirjadelt); ,vähestest naisosist' (Tarapita nr. 2, veerg 54), jällegi parem vastupidi: ,väheselst naisosadest'. Niisuguste sõnade kui ,koht, külg, selg, võrk, pilk' jne. i-mitmuse tarvitamine on ka veel seetõttu vähem otstarbekohane, et selle õige moodustamine (vastavalt ainsuse vormile nõrgal astmel) sõna liiga moonutab: kohis (kohtades), küljis või külis, seljis, võrges, pilgel jne. Mõnest u-tüvest on see hoopis võimatu: org (ores!). Mõned tarvitavad niisugusel korral küll lühemast mitmuse genitiivist moodustatavat mitmust: kohte (=kohtade) -- kohtes, orge (=orgude) -- orges (=orgudes), pilke (=pilkude) neil silnapilkkel (=pilkudel). Määrase kahtemõttelisuse hädaohu peidab endas see vorm ,pilkel' (sõnast ,pilge' ja sõnast ,pilk')!

Selle vastu on i-mitmuse väga soovitatav pikemaist ik-lõpulistest u-tüvedest: isiklikes (=isiklikkudes), põdsastikes (=põdsastikkudes).

Ka ei oleks hea tarvitada seda liiki sõnust niisugust ebarahva-keelist illatiivi (sisseütlevat) kui ,korrissel' (=kordadesse), kohissel (=kohitadesse), sest häälikseaduslik sisseütlev oleks loomulikult ,kordi, kohti' (partitiiviga ühesarnane, nagu ainsuseski).

Teatav vastuoksus näitus i-mitmuse alal on lõpuks ka see, et s-tüvedest eriti meeeldi näikse tarvitatavat isis- ja usis-vorme: ,kirjanduslisile seletusile', kuna siin ka -stele kõlaltselt nii halb polekski: ,kirjanduslistele seletustele'. Üldse on niisugused usil-vormid kõlaltselt vähem tarvilsed, kus kõrvalrõhk selle -usil ja -isil peal. Siiski oleksid soovitatavad vormid eestlasile, soomlasile jne., sest et -lastele võib meelde tuletada sõna ,lastele' (laps):

Selle vastu võib i-mitmust väga hästi tarvitada neist s-sõnust, kus see annab diftongi: punane — punaseil, niisugune — niisuguseil, naivne — naivseil, vastus — vastuseist jne.

Kõige sellega ei ole sugugi tahetud öelda, et teatavaist sõnust üldse ei pea i-mitmust tarvitama, vaid on juhitud tähtsapanu vaid sellele, et nende sõnade i-mitmuse tundub imeliku vastoluna, kui tarvitatakse see-juures t-mitmust teist liiki sõnadest, kus i-mitmuse oleks palju kohasem ja tarvilisem.

3. Kolmas huvitav ja ärritav vastuoksus esineb nominatiivsete liitumiste alal. Seal juhtub nii mõnigi kord, et sama autor tarvitab nominatiivist liitumist seal, kus see ülearune, koguni lausa viga, ja kus genitiivne liitumine on õigem või ainuõige, kuna teiselt poolt jäetakse alale mitmed vana keele genitiivsed liitumised, mis tingimata tuleks muuta nominatiivseiks.

Sellesse vikka avaldavad kalduvust langeda mõned luuletajad ja ka ajakirjanikud ja ajalehed. Luules esinevaist väärast nominatiivseist liitumistest tõin näitusi oma kirjutuses uuema eesti luule puuduste üle (Eesti Kirjandus a. 1921, lk. 239). Siin avaldatagu mõned niisugused, mida olen proosas juhtunud silmama: ,rohusõjad' (Tshelpanovi „Loogika" tõlge lk. 74) pro ,rohusõjad', sest siin on nominatiivne liitumine hoopis võimatu (võimata! ütleksid siin keelelised vastuokslased), põhjuseta ja loogikata (põhjusetu ja loogikatu' ütleksid samad), sest koguni soome keeles, mis muidu nii eelistab nominatiivseid liitumisi, kus iganes võimalik, on ses juhtumises genitiivne: ,ruohonsyöjät'. Muid näiteid: meritagune (mitte nii, vaid meretagune, sest mille tagune, mille taga olev

selge genitiivifunktsiooniga (nii ka soome keeles: merentakainen); samuti: verikarva, peab olema: verekarva (sest mille karva, ka soome keeles: verenkarvainen); põhipanev, peab olema põhjapanev, sest „põhja“ on siin objekt, ent partitsiibist (panev) ei või rippuda nominatiivne objekt.

Neid ja sarnaseid nominatiivseid liitumisi mäletan näinud ajalehis. Tulevane ceesti keele ja eraldi keeleuuenduse ajaloo uurimine kahtlemata leiab ja märgib neid veel rohkem ühes nende esinemiskohtadega. Siin lisatagu veel see kurioosum, et ühes provintislehes esines hiljuti koguni „korraldamisajus“, kuna ometi „ajus“ kui mingisugune järelsõna, nagu peal, sees, ees jne., peab konstrueerima genitiiviga.

Niisugused väärad nominatiivsed liitumised saavad just selle tõttu oma vastuokslikkuse maigu, et nende kõrval tarvitatakse samus ajalehis ja vahel koguni samade autorite tekstides soovimata genitiivseid liitumisi. Nii loeme, eriti ajalehis, veel üsna järjekindlasti: „ääremärgused, piirirahvad, piiririigid, rongikäik“ pro „äärmärgused, piirrahvad, piirriigid ja rongkäik“. Sest kui üldse tuleb ja võib elustada nominatiivist liitumist, siis tuleb seda tingimata teha neis ühtumeis, kus eelmine sõnamõiste väljendab järgmise seisukoha (äär, piir) või kaju (rong, sest on ju õigesti tiibklaver) või materjali (näit. nahkvöö). Seepärast on ka uuendusi tarvitava Kangro-Pooli kirjutuses genitiivne liitumine „siidsukki“ (Päevaleht 1922, nr. 300, 2, 4) keeleline vastuoksus, sest kui kuskil järjekindlasti tarvitada nominatiivseid liitumisi, siis enne kõike just niisuguses materjalitähendavas ühtumis. Seepärast peaks olema „siidsukki“.

4. Tarvitatakse ja eelistatakse lõppu -um, -umi, -umile jne. sõnas „publikum“, kuna lühemuspõhimõtte ilma ühegi muu põhimõtte vastuseisemiseta siin soovitab ja toetab vormi, publik, genitiiv publiku. Mõned ütlevad ka kolmandama, neljandama jne., kus see -ma täitsa ülearune. Teiselt poolt aga põlatakse ja välditakse -uma lõppu eitavalt tu-sõnul: „õnnetumad, armetumad, võimatumad, tundmatumad“, ehk küll siin vahe-tegemise võimaluse ja keeleliselt esialgsema, vähem moonutatud vormi alalhoidmise põhimõtte seda -uma't toetab ja soovitab. (Selle üle vaata pikemalt: Joh. Aavik, Arvustavad märgused mag. A. Saareste „Tegelikkude õigekeelsuse määruste“ puhul, lk. 18 ja 19.) Selle lisaks tule-tagu meelde, et vanemas kirjakeeles ja koguni veel Wilde „Mahtra sõjas“ (ilmunud a. 1902) on järjekindlasti -uma: „Kündis hooletumalt (lk. 23, teine trükk 1908); armetumal viisil (lk. 74); õnnelikud või õnnetumad (lk. 76); istus rahutumalt“ (lk. 97–98) jne.

5. Ühelt poolt tahetakse sõnadele tarbetumalt lisada käändelõpp, nimelt mõningate kohanimede nominatiives, nagu „Aunuse, Valga, Kuresaare, Riia“ pro „Aunus, Valk, Kuresaar, Riig“) ja mõned tarvitavadi nii; kuid teiselt poolt jäetakse alaleütlevas tarviline e-lõpp teatavais ühtumeis ülekohtuselt ära, nimelt: „järelandmine, järeljätmata, järeletegemine, tähelepanu, tähelepanelik“ pro „järeleandmine, järelejätmata, järeletegemine, tähelepanu, tähelepanelik“, sest panema vastab küsimusele kuhu?: „ta pani tähele, pani lauale“, mitte „pani tähel, pani laual“. Samuti peab olema „järele“ rippuvuses sõnust andma, jätma. Ka tähenduses „kohaselt, mõõda“ peab olema „järele“, mitte „järele“: „selle seaduse järele (mitte järele) on see nii“. Kuid ometi kirjutatakse nii sageli seesugusel korral „järele“. Koguni Tarapitas nr. 7, lk. 193 leidub: „mõistete järele“ (pro järele). Teiselt poolt jälle võib ka leida „järele“ pro „järele“, näit. lauses: „ta seisis ta järele“. Vastuoksus! Sest siin nimelt on õigem „järele“ (tä-henduses taga).

6. Ehk küll harva, väga harva, aga ometi esineb juhtumisi, kus alalütleva ja alaleütleva (-l ja -le) asemel on vastavalt sees- ja sisseütlev (-s ja -sse). Kahjuks ei ole mul praegu kohast näitust käepärast tsitee-

rida. Kuid selle vastupidine nähtus on väga sage, nimelt -s asemel -l ja -sse asemel -le.

Õigupoolest see -l'i tarvitamine -s'i asemel on vana nähtus. Seda viga hakkas kultiveerima juba Kretzswald, kellel see „Kalevipojas“ sageli esineb: ‚mis mina kaua kaisula (pro kaisussa) kannud, põues peidula (pro peidussa) pidanud‘ (Soovitus); ‚kussa varjud vaikusela (pro vaikusessa), pikad piinad peitusela (pro peidussa), kurvastused kaane alla‘ (Sissejuhatus 8). Nähtavasti peeti seda -l'i luulelisemaks kui -s'i ja sellest siis see pahe arenes ja fikseerus. Kogu selle nähtuse üle võiks kirjutada huvitava iseseisva artikli, varustatud rohkete näidetega, siin aga piirdugem naelutama kaht juhtumust, millest üht tarvitatakse just mingi uuendusena. See on nimelt rippuvuses verbist põhjenema. Kõik, aga erandita kõik peale nende ridade kirjutaja on bakanud siin endise pealrektsiooni asemel uuendusena tarvisama -l'i: ‚see põhjeneb eksiarvamisel‘; ‚. . . õpetus põhjeneb sel sügaval tõel‘ (Tarapita 154). Õigem aga oleks põhjenema-rektsioonina -s: ‚see põhjeneb eksiarvamises; õpetus põhjeneb ses sügavas tões‘.

Vastupidise nähtusena sellele olen märganud mõne kirjutuses konstruktsiooni: ‚ta vastas ta küsimusse‘. See on fennism. Eesti keelele oleks kohasem: ‚ta vastas ta küsimusele‘.

Selle puhul märgitagu ka seda olgugi vahest juhuslikku nähtust, et seesütlevat tarvitatakse seestütleva asemel: ‚sellen (pro sellest) informeerit‘ (Tarapita 5, lk. 156), ‚sellen meeoleolun (pro sellest meeoleolust) teadlikuks saaks‘ (Tarapita 3, lk. 71), ‚et me ka Sokratese surelikkusesse (!) oleme veendunud‘ (Tshelpanovi „Loogika“ lk. 108).

Teiseks märgitagu selle puhul veel üks adessivism, mille kohta ma ei tea ütelda, kas see on pulit-kirjakeelst algupära olev l-tõbi, või on see pärit mõnest murdekeelest (näit. lõuna-eessti keelest). See on nimelt rektsioon: ‚see sündis jaanuarikuul; see oli augustikuul või talvekuul‘. Siin on kahtlemata õigem ja soovitam -s: ‚see oli augustikuus, talvekuus; see sündis jaanuarikuus‘. Nii vähemalt kõneldakse veel Saaremaal. Ja isegi kirjakeeles olen seda juhtunud nägema. Ka soome keeles on siin seesütlev: ‚se oli joulukuussa‘. Samuti siis ka mitte: ‚see sündis veebruaril, märtsil, mail, oktoobril‘ jne., vaid: ‚see sündis veebruaris, märtsis, mais, oktoobris‘. Muidugi, -l on siis, kui on antud kuupäev: ‚see oli 12-ndal veebruaril‘.

Üldse on käändeliste rektsiooni poolest meie keel alles paiguti vankur ja nii mõnigi nähtus tuleks kõrvaldada, nii muu seas -na tarvitamine -ks asemel niisugusel juhtumustel kui ‚tundsin end õnnelikuna‘ (parem: õnnelikuks); ‚me kindlasti loeme surelikkuse temale omasena‘ (pro omaseks, Tshelpanovi „Loogikas“ lk. 110). Teiselt poolt jälle tarvitatakse -na lõppu liiga vähe, vaid selle asemel kul: ‚tema on kui inimese huvitavam‘ (pro: inimesena huvitavam).

7. Teatav vastuoksus ilmub ka ses, et mõnikord sõnu lubamata välja jäetakse, teinekord jälle neid tarbetumalt tarvitatakse. Sõna, mida mõned juba üleliia välja jätaavad, on *on* või *oli*, näit. umbes järgmist laadi lauses: ‚ta ütles meestele, kes tulnud tagasi, et . . .‘ (pro: kes olid tulnud tagasi). Muidugi sõna *on* tuleb võimalikult vähe tarvitada, kuid sel vähesel tarvitamisel on silski oma piir.

Teiselt poolt jälle ülearu tarvitatakse sõnu *ei* ja *mitte*. Nii on *ei* tarbetu pärast ega: ega ta enam tagasi (ei) tule; ega sellest suurt kasu (ei) ole. Ka *mitte* on tarbetu, kui *ei* juba olemas; ainult eltuse eritsel rõhutamisel võiks *ei* lisaks *mitte*'t tarvitada. Kahe sõna *ja ei* asemel oleks soovitam võimalikult ütelda *ega*: ‚ta läks ega tulnud enam tagasi‘.

8. Ka sõnade korra suhtes võib mitmete kirjutustes tähele panna teatavat vastolu ja vastuoksust: ühelt poolt tarvitatakse ülidegermaniseeritud lauseehitust (näit.: „kui ta oli tulnud tagasi; et ta tahtis minna koju“), kuid teiselt poolt samas kirjutuses leiame ka äärmiselt lõppu venitatud verbe. Nii näit. Tshelpanovi „Loogika“ tõlkes: „Hüpoteesiks nimetatakse oletust, millist peetakse tõeks selleks, et...“ (lk. 127). Aga samas: „Kui me Jaani, Peetri, Tooma surma tähele pannes, s. o. üksikute juhuste vaatlusest üldise otsustuse „kõik inimesed on surelikud“ tuletame, siis...“ (lk. 109) pro: „Kui tähele pannes Jaani... surma, s. o. üksikute juhuste vaatlusest tuletame üldise otsustuse „kõik...“, siis...“

Niisugune segilaadne ja ebajärjekindel sõnade kord teeb stiililiselt halva, nimelt lohakuse ja mingisuguse harimatuse mulje.

9. Et meil -lik ja -line suhtes valitseb suur ebajärjekindlus ja segadus, see on vana tuntud tõde. Siin patustavad kõige rohkem küll „vana keele“ poolehoidjad ja tarvitajad: rääkimata sellest, et neil samas kirjutuses on samast sõnast kord -line, kord -lik, ilma ühegi tähendusliku vaheta, esineb neil teatavaist sõnust -lik, kus peaks olema -line, ja -line, kus õigem oleks -lik, näit.: „isikline, ühiskondline, sotsialistline“ jne. (pro „isiklik, ühiskondlik, sotsialistlik“), kuid teiselt poolt: „põhimõttelik, suurepäralik“ pro „põhimõtteline, suurepäraline“ (veel parem oleks „suurepäran“).

Uuenduslikku keelt tarvitavate juures on -lik ja -line poolst asi palju parem. Kuid sealgi juhtub mõnikord väikesi ebajärjekindlusi ja vigu (näit. „konarline“, pro „konarlik“ — konsonandi järel -lik).

10. Ortograafiagi pole vaba seesuguseist vastoludest ja vastuoksustest. Kirjutatakse ühelt poolt kahekordseid tähti, kus seda vaja pole, teiselt poolt kirjutatakse ühekordsed, kus just kahekordsed peaksid olema. Nii kirjutavad mõned, ja just uuenduse poolehoidjad, üsna ilmaasjata „renessaanss“, kuna peab olema lihtsalt „renessanss“; kaheks aa-ks pole siin ühtki põhjust. Samuti tarbetumad on pikad häälikud sõnus „priism“ (pro „prism“ või veel parem: „prisma“), „bushmeen“ (Tarapita nr. 7, veerg 211, „Barbarus“ pro „bushman“ (või „bushmān“); „defekt“ (pro „defekt“). Kuid teiselt poolt ei kirjutata kahekordist tähte järgmisis sõnus, kus vastav häälik tõesti on pikk, vaid kirjutatakse ühekordselt: kurs, mars, tshehid, Tshehoslovakia (pro kurss, marss, tshehhid, Tshehhoslovakia). Kaht hh-d nähtavasti ei juleta kirjutada: harjumata asi, kuid õigupoolest peaks kirjutatama koguni psüühiline, psühholoogia, mehhaanika, monarhh, monarhhia“ jne. (kui hh asemel ei tarvitata k-d).

11. Koguni kirjavahemärkidesse ulatab niisugune vastuoksa-tegemise vaim, sest ühelt poolt jäetakse vahel panemata tarviliised kommad, kuid teiselt poolt pannakse komma tarbetumalt lihtsa võrdlus-kui ette (vene komma!): ta on rikkam, kui ta vend (pro: rikkam kui ta vend).

12. Lõpuks puudutetagu vastuoksust, mis ilmub sõnastiku alal. See on kõigist kõige huvitavam, sest selles esineb suuri põhimõttelisi erimeelsusi. Nimelt ühelt poolt osalt äärmised puristid: põlised rahva-keelsed ja mitmesaja-aastase traditsiooniga kirjakeelsed laensõnad nagu „unlits“ ja „tisler“ keelest välja. Nende asemelle „tänav“ ja „laudsepp“. Kuid teiselt poolt tarvitatakse julgesti ja nagu endastmõistetavalt rahvusvahelisi laensõnu. Seejuures ei nähtavasti saada sugugi aru, milline imelik ja paradoksaalne vastolu selles peitub. Asi on selles, et kogu laensõnade küsimus võetakse ainuüksi sõnade algupära, nende pärit-olu seisukohalt, see on puhtrahvuslikust seisukohast. See on nii-üelda rahvuslik purism, mis aga võib kergesti saada ka naiivseks purismiks, sest et algupära määramises võib eksida. Palju õigem ja mõistlikum on võõrsõnade küsimus otsustada enam keele-esthetika ja nimelt kõlali-

selt seisukohalt. Siis osutub, et mõnedki põlatud saksa või vene algupära olevad rahvakeelsed laensõnad on oma kõlaliseljumelt palju eestipärasemad ja homogeensemad muude eesti sõnadega ja seetõttu sulavad muu sõnastikulise ainega paremini ja ühtlasemalt ühte. N.-n. rahvusvahelised kultuursõnad aga kui enamasti kõlaliseljumelt võõrapärasemad tunduvad palju rohkem võõra elemendina, võõrkehadena eesti keeles ja rikuivad enam-vähem keelelise jume ühtlust. Pealegi on siin ka sõnade tähenduslikul küljel oma tähtsus: erilisemaid asju ja nähtusi tähendavad sõnad (eriti nimisõnad) võivad olla kõlaliseljumelt ka vähem homogeensed, ilma et see nii eksitaks, üldisema, fraseoloogilisema tähendusega sõnade kohta on tunne, et need peaksid võimalikult olema kõlaliseljumelt homogeensed. Seepärast niisugused võõrsõnad kui „konstateerima, präntdecerima, fikseerima, appelleerima“, isegi „aktiivne, kompetentne, sensuaalne, reaalne, spetsiaalne“ jne. rohkem kahjustavad keele kõlalise ja seega osalt ka stiililise jume ühtlust. Just nende asemele tuleks seepärast hankida omad eestikõlalised sõnad. „Uulits“ ja „tiser“ sellevastu rikuivad palju vähem, õigupoolest mitte sugugi seda kõlaliseljumelist ühtlust, seda enam veel, et nad on eriliste mõistete ja asjade nimetused.

Praegu nähtavasti ei saada kõigest sellest veel küllalt aru. Aga tuleb aeg, kus arusaamine selle kohta selgub. Siis tehakse ka see tänavarumalus heaks ja võetakse uulits jälle üldiselt tarvitusele.

Joh. Aavik.

*

Märkused eelseisva kirjutuse kohta.

J. Aaviku poolt eespool avaldatud mõtteid oma poolt tarvillikeks keelelisteks juhteiks vastavais küsimustes soovitates lisan paari esitatud mõtte kohta ühtlasi siiski oma erinevad arvamisid.

Ad 4. Kas ei ole J. Aavik ka ise seeläbi, et ta ma-lõpulist algvõrde kuju soovitab (näit. „võimatunud“ pro „võimatud“), vastuoksusesse sattunud? Muidu arendab ta ju keelevorme lähemuse poole, nagu meie keele tendents üldse kindlasti sinnera poole kaldub, siin aga juhib ta vanakeelse, pikema, „keeleliselt esialgsema“ vormi juurde. Ja eks see viimane jälle seisla vasturääkivuses nõudega, et tarvitatagu näit. „kolmanda“, mitte aga „keeleliselt esialgsemat, vähem moonutatud vormi“ „kolmandama“.

J. Aavik ütleb, ma-lõpulise algvõrde-kuju alalejätmise poolt rääkivat muu seas „vahetegemise võimalus“. Kuid tähtsamaks kui „vahetegemist“, mille silmaspidamist ainult üksikuil juhtumustel võiks tarvis tulla ja millest siis lause kontekst tarvillisel suudab üle aidata, tuleb ometi kakofoonia ja monotoonuse eest hoidumist pidada. Sest igatahes on komparatiivis näit. „võimatumamate, tundmatumamate“ jne. asemel küll kõigile vastuvõetavam ütelda „võimatumate, tundmatumate“ jne., kuna algvõrdes selle -ma hülgamist meie rahvakeel kultiveerima on hakanud, nagu ta ka mujalt teisi lõpuosasid on kärpinud — kirjakeelele eeskujuks.

Ad 5. Kui J. A. meie kohanimedele tahab nominatiivikuju andma hakata, siis jääme oma seniste kohanimedega osalt küll hoopis kimpu, — tuleks uusi nimesid looma hakata, mis aga ülearune töö oleks, sest et senised nimed oma enamikus väga hästi enda ülesannet suudavad täita (muidu eestilised olles), kui neid aga senist viisi nende genitiivses algvormis lastakse püsida. Kas peab siis tõesti „Laatre, Häädemeeste, Jõhvi, Kose, Kehra, Hagudi, Kloostri, Jõelahtme, Pihkva, Põltsamaa, Karja, Vastseliina, Mustvee“ jne. asemel hakkama tarvitama, „Laater, Häädemehed, Jõhv, Kosk, Kehr ehk Keder, Hagut, Klooster, Jõelahe,

Pihkov ehk Pleskov, Põldusmaa, Kari, Vastnellin ehk Vastisliin, Must-vesi' jne.? See oleks igatahes asjata ümbertöötamine ja ühtlasi eba-praktiline samm.

Ad 10. Üks meie ortograafia põhireegel kõlab järgmiselt: Pika vokaali järel seisev tugevaväline konsonant kirjutatakse lihttüves ikka ühekordse tähega; näit. lõika, vaatama, koopad. Teine reegel pajatab: Lihttüve erikonsonantide rühmas ei kirjutata ühtki konsonanti kahekordselt (erand: l, m, n, r, järel seisev tugev s); näit. harki, võtma, kaski, seltsi. Kui aga J. A. nüüd soovitab kirjutada 'psüühiline' ja 'monarhh', siis on praegumainitud reeglid tühisteks tehtud ja nende asemele teised põhimõtted toodud, mille järele meil tuleks analoogiliselt siis kirjutada ka: vaattama, lõikkeid, — karpp, lõhhi või lõhhi jne. jne. Järelikult tuleks meie ortograafiale hoopis uusi aluseid ehitama hakata! Väga kahtlane on aga, kas need uued alused praegustest, mis otstarbekohasuse põhimõtte järele arendatud, veelgi otstarbekohasemad suudaksid olla. — Muidu aga, teistest konsonantidest lahus, oleks täiesti järjekindel h-häälikut teises ja kolmandas vältes lih näol kirja panna: tshelhi, amfibrallh jne.

Joh. V. Veski.

Killud ja dokumendid.

Rahvapärased arstimisvahendid.

Kõha vastu. Korja kaskede küljest samblatortisid (need on habeme moodu, sinakashallid), keeda nendest teevett. Selle joomine kaotab kõha. J. Kõrts'i suust.

Kõha ja tiisikuse vastu. Maakõrvad tuleb ummukses ära keeta. Kui seda vedelat juua, siis kaob kõha ja tiisikus.

A. Tamberg'i suust.

Tiisikus. Korja täiskasvanud 'männikäbisid keeduriista sisse üsna rohkesti, vala vesi üle ja keeda tublisti. Joo siis igal hommikul seda vedelat kortli osa. Kaotab tiisikuse. Jüri Prouel, Nõmmel.

Olin juba pikemat aega tiisikuses haige olnud, sain aga järgmisel viisil terveks: Kuivatamata kibuvitsa, kurekatla ja kassikäpa õitest keedeti ummukses teevett. Kui seda jõin, siis nii kui tükki kadus rinnust ära — sain terveks. Marie Elisa Saukas, Rakvere kih.

Jooksja. Paluka- (põhla-) vartest teevett juua — on hästi mõjuv jooksvahaiguse vastu.

Täh.: Kõik niisugused rohud kogutakse enne jaanipäeva.

Jooksvahaiguse kaotada veel nõmme õied (sinikasilillad, kasvavad liivasel maal). Õied tuleb piirituse sisse panna ja siis kaks nädalat sooja ahju peal seista lasta. Selle vedela joomine kaotada haiguse, tulla tervis.

Korja värsked puulehti, näit. kase või ka mõne teise puu lehti. Täida suur vann nende lehtedega. Lehed lähevad palavaks. Jooksvahaiguse põdeja tuleb nende lehtede sisse matta ja teda seal nii kaua lasta olla kui suudab.

Murdid on kabi moodi taimed, mis soo peal kasvavad. Kui neid piirituse sees äraltotatult peale määrada, aitab kohe. Sisse võtta ei tolii

Sukruhaiguse kaotab mustikavartest keedetud teevesi.

Veretõbi. Kasemähk, määrdõigas ja pipraga viin on veretõbe vastu hea aitaja, kui on verevoolust.

Kollatõbe vastu. Selle tõbe kaotamiseks võta pikki lepaarbi ja keeda need ummukses ära. Seda vedelat tuleb juua suhkruuga või ilma. Nii on terveks saanud Rakvere kreisist Jaagup Kuusik.

Täh.: Olen ise selle keedisega ühe terveks arstinud.

J. Laarmann.

Korja karikakraid varte ja õitega, kuivata vilus kohas ära, mitte päikese käes. Siis keeda ummukses ära. Joo seda vedelat mõned korrad, siis oled kollatõbest lahti.

Lahtine kõht. Võta sepa-alasi alt peenikest tahma, rauast põlenud puru, pool teelusikatäit ja veit ligi, nii et lusikas täis saab. Kui seda kolm korda päevas sisse võtta, aitab täiesti.

Langetõbi. Eesti rahva vana tarkusega on langetõbe nii arstitud: Kui on haigel ema alles elus, siis on ema kust ja kampust segi haigele sisse antud — kolm korda päevas. Võõra soolane ei aidata.

P. Kärblase suust.

Langetõbe vastu olla hea aitaja abinõu lendvat (leht-) kulda võileivaga süüa.

Salakoi. Mõni olla salakoi veriheina juurikate seest pigistatud vedelaga terveks teinud. Seda vedelat olla ta peale määrinud, ilma keetmata.

J. Küla suust.

Rodi, nari ehk kida vastu (Vändras rodi, Lelles nari, Mulgi-maal kida). Sealtpoolt inimesed arstivad seda haigust nii: Mähivad nõelussi kesta valutava koha ümber, siis kaduda halgus kohe.

L. Hansen'i suust.

Võta kärbseseen, lõika tükkideks ja aja pudelisse, pane siis sooja kohta seisma, kus ta ära sulab. Selle järele võid teda kida või valutava koha peale määrida.

A. Satu suust.

Tedretähed kaovad kõige hõlpsamini ära, kui nägu hobusepiimaga paar korda üle määrid.

Soetõbe vastu. Jõulu ja uue aasta vahel peita harakas enda nii ära, et ta kellegi inimese silma ei puutuda. Kui jõulu ja uue aasta vahel haraka kätte saad, selle tuhaks põletad ja soetõbisele seda tuhka sisse annad, saab see kohe terveks.

J. Putermann'i suust.

Hullu arstimine. Halliste kihelkonnas, Kaubi vallas elanud laialt kuulud rahvaravitseja Kiitse Kaarel. Ta olla täiesti hullu mehe terveks teinud. Pööranud hullu hõõvlipingi vahele kinni, kusjuures poiss hullul ka veel käed kinni hoidnud. Kaarel ise pannud looma sarve hullu pea peale ja hakanud saagima, see väristada pead kangesti. Pidanud paar päeva vahet ja saaginud siis jälle, iga kahe päeva järele, kuni sarv läbi — ja hull saanud täiesti terveks.

P. Kärblase suust.

Eelseisvad teated on kogunud **J. Laarmann.**

Toimetusele saadetud kirjandus.

R. Blaumann: Novellen. Übersetzt aus dem Lettischen vom Autor. Lettische Literatur. Band V. A. Gulbis Verlag, Riga 196 lhk.

Prof. Gerhard Rägo: Tasapinnalise analüütilise geomeetria põhijooned. Elementaarne õpperaamat ja ülesanded. K.-ü. „Loodus“ Tartus 1921. 143 lhk. Hind 185 mk.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

Joh. Aavik: **Pundused uuemas Eesti luules.** Hind 75 m.
Fr. R. Kreutzwald: **Reinuvader Rebane.** Hind 85 m.
Suve Jaan: **Luige Laos.** Hind 40 mk.

Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 m.
J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mrk.
Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 m.
Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.** Hind 35 mrk.

Matemaatika sõnastik. Kolmas täiendatud ja laiendatud trükk. Hind 50 mrk.

Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mrk.

Kristian Jaak Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad. Hind 150 mk.

K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud. Hind 50 mk.

J. V. Jannsen: **Kolm juttu:** Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri. Hind 50 marka.

Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** H. 40 m.
Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. Hind 60 marka.

Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III trükk. Hind 40 marka.

G. Flaubert: **Kolm lugu.** Tõlkinud A. Saareste. Hind 75 marka.

Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III trükk. Hind 35 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemad aastakaigud (I—IV, VI—IX) à 50 mrk.

„Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921) ja XVI (1922). Hind à 200 marka aastakäik.

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikud numbrid à 10—20 marka.

Pealadu: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Tartus, Gildi tän. 8. Tel. 601.